

Otto Niemonen

”ASIAA ALKOHOLISTA SINULLE NUORI”
Oy Alko Ab:n tuottama nuorten valistusmateriaali 1985–1995

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Kesäkuu 2024

TIIVISTELMÄ

Otto Niemonen: ”Asiaa alkoholista sinulle nuori” Oy Alko Ab:n tuottama nuorten valistusmateriaali 1985–1995

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Historian tutkinto-ohjelma

Kesäkuu 2024

Oy Alko Ab oli vuosina 1985–1995 alkoholin tuonti-, vienti-, valmistus- ja vähittäismyyntimonopolia johtava suuryritys, jonka laajoihin tehtäviin kuului myös Suomen alkoholipolitiikkaan osallistuminen tutkimustyötä rahoittamalla sekä valistustyötä tekemällä. Tutkimusajanjaksona Alko tuotti laajan valikoiman valistusmateriaaleja itsenäisesti tai yhteistyössä viranomaisten, sosiaali- ja terveydenhuollon yksiköiden sekä kansalaisjärjestöjen kanssa. Valistusmateriaali käsitti esitteitä ja valistuspelejä, joiden kohdeyleisönä oli Alkon täysi-ikäisen kuluttaja- ja asiakaskunnan lisäksi nuoriso.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan alkoholivalistusesitteitä, joita tuottivat Alkon kuluttaja- ja haittavalistuksen (1985–1987), kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen (1988–1991) sekä alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen (1992–1995) osastojen, sekä Alkon yhdessä Tietotoimisto Erkki Haaramon kanssa tuottamia tietokoneelle tarkoitettuja valistuspelejä sisältöineen. Tutkimuskysymyksenä on: Mitä alkoholivalistuksen teemoja Alko on hyödyntänyt nuorten valistamiseksi esitteissä ja valistuspeleissä? Lisäksi tutkimus vastaa kysymyksiin: Miten valistus näkyy? Millaista keskustelua Alko on halunnut herättää ja mistä aiheista? Mitä alkoholivalistuksen kestoteemoja ja toisaalta mitä omia teemoja Alko on käyttänyt keskustelun herättämiseen? Miten nuoria puhutellaan valistusmateriaalissa ja miten he siinä näkyvät?

Kaikki Alkon tutkimusaikana tuottamat esitteet ja pelit eivät ole yksinomaan nuorille suunnattuja. Nuoriso esiintyy niissä kuitenkin alkoholia käyttävänä, sille altistuvana tai alkoholin aiheuttamista haittavaikutuksista rinnakkaiskärsivänä ryhmänä läpi tutkimusajanjakson. Alkon tuottamista materiaaleista esitteet edustavat perinteistä valistusmateriaalia, mutta tietokonepelien osalta Alko on ollut edelläkävijä.

Alkon valistustyötä tekevät yksiköt sekä lukuisat Alkon kanssa yhteistyössä toimineet yhteisöt ovat pyrkineet vaikuttamaan kohdeyleisöönsä suomalaisen alkoholivalistuksen tuttua teemavalikoimaa hyödyntäen. Nuoria on valistettu ja heihin on vedottu toissijaisesti sekä päätoimisesti. Toiminnassa on nähtävissä Alkon pyrkimys vahvistaa omaa asemaansa alkoholipoliittisena toimijana ja korostaa suomalaisen alkoholipoliittisen järjestelmän merkitystä esimerkiksi kansanterveyden näkökulmasta.

Avainsanat: Alkoholi, alkoholivalistus, alkoholipolitiikka Suomessa, Alkoholiyhtiö.

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1.	Johdanto.....	4
1.1.	Tutkimuskysymys ja metodi.....	6
1.2.	Aineisto	9
1.3.	Aiempi tutkimus.....	15
1.4.	Alkoholin kulutus ja käyttö	15
1.5.	Alkon historia	16
1.6.	Päihdevalistus ja sen keinot.....	17
1.7.	Pelit ja pelaaminen	20
2.	Alkoholipoliitikka ja alkoholilainsäädäntö.....	22
2.1.	Muuttuvat alkoholiasenteet	26
2.2.	Nuoriso ja alkoholin kulutus tutkimusajankohtana	27
3.	Kuluttaja- ja haittavalistus 1985–1987.....	29
3.1.	Haittavalistuksen esitteet	30
3.2.	Nuoret toissijaisesti valistettavina.....	32
3.3.	Kuluttaja- ja haittavalistuksen teemat.....	34
4.	Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus 1988–1991	38
4.1.	Alkoholitiedotuksen esitteet.....	39
4.2.	Alkoholitiedotuksen tietokonepelit	42
4.3.	Välilliset valistettavat ja nuoret pelaajat	45
4.4.	Kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen teemat	48
5.	Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus 1992–1995	52
5.1.	Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen esitteet	53
5.2.	Suoraa puhuttelua ja tsemppiä!	55
5.3.	Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen tietokonepeli	57
5.4.	Alkoholipoliittisen suunnittelun teemat.....	58
6.	Alkoholivalistuksen teemat ja niiden ilmeneminen Alkon materiaaleissa.....	61
6.1.	Kansainvälisyys.....	62
6.2.	Perhe.....	63
6.3.	Terveys ja käyttäytyminen	64
6.4.	Alkoholin vaikutus käyttäytymiseen	65
6.5.	Alkon oman monopoliaseman perusteleminen	66

7. Valistuksesta tiedotukseen – Alkon nuorisovalistus	67
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	69
Arkistolähteet:.....	69
Painetut lähteet:.....	70
Tutkimuskirjallisuus:.....	74

1. Johdanto

Alkoholin keskikulutus Suomessa oli nousussa 1970-luvulta saakka aina 1990-luvun lamaan asti. Ilmiön taustalla vaikuttivat 1960-luvulla alkanut kaupungistuminen ja maaltamuutto. Suomessa alkoholia oli helpommin saatavilla kaupungeissa kuin maaseudulla alkoholimyymälöiden tarkoituksellisen sijoittelun vuoksi. Aikakauden alkoholin kulutusta kasvattaviin vaikutuksiin luetaan myös vapaa-ajan ja varallisuuden keskimääräinen kasvu Suomessa.¹ Kaupunkeihin muuttivat työmahdollisuuksien ja opiskelupaikkojen perässä erityisesti nuoret aikuiset, joiden määrä oli Suomessa kasvanut rajusti sotien jälkeisenä aikana ns. suurten ikäluokkien synnyttyä.² Tämän kaupunkeihin muuttaneen ja siellä opiskelleen sukupolven lapset kasvoivat lisääntyvän alkoholinkulutuksen aikakaudella ja todennäköisesti lähempänä alkoholimyymälää kuin heidän vanhempansa aikanaan.

Samaan aikaan Oy Alko Ab:n organisaatio eli laajojen toimivaltuuksiensa viimeisiä aikoja Suomen EU-jäsenyyden häämöttäessä tulevaisuudessa. Alkoholiyhtiöllä tai tuttavallisemmin Alkolla on ollut Suomessa alkoholin vähittäismyynnin yksinoikeus vuodesta 1932 lähtien³. Vuoteen 1995 asti Alkon laajoihin tehtäviin kuului mm. alkoholin valmistusta koskevien toimilupien myöntäminen, alkoholin anniskelu- ja ravintolatoiminnan toimilupien myöntäminen, laajan maahantuonti-, vienti- ja valmistusmonopolin hallinta sekä alkoholipolitiikkaan osallistuminen tutkimustyön rahoittamisen sekä alkoholin haittoihin liittyvä valistamisen kautta.⁴ Vuonna 1932 perustetun yhtiön tehtävä on ristiriitainen perusluonteeltaan: samaan aikaan pitäisi ylläpitää tuottoisaa liiketoimintaa mutta kuitenkin varmistaa, että myyntimäärät pysyisivät hillittyinä, jottei myytävä tuote aiheuttaisi kohtuuttomia kansanterveydellisiä haittoja⁵. Ajoittain kysymys kaksoisroolista on nostettu esiin myös eduskunnassa tai esimerkiksi eduskunnan talousvaliokunnan toimesta⁶. Tällainen

¹ Karlsson, Kotovirta, Tigerstedt, Warpenius, 2013. 11–15.

² Haapala teoksessa Aapola, Kaarninen, 2003. 72–73.

³ Alkoholilaki 1102/2017, 3 §23. Finlex.

⁴ Häikiö, 2007. 275. 279–282, 325.

⁵ Häikiö, 2007. 38–39, 44–45. Tuottoisa liiketoiminta ei varsinaisesti ole erikseen mainittu yhtiön perustehtävä, mutta koska kyseessä on osakeyhtiö, sen voidaan katsoa toimivan perusajatukseltaan samoin kuin mikä tahansa osakeyhtiö.

⁶ Hentilä, 1990. 1.

valtionyhtiön omistajan hetkittäinen ihmettely ei kuitenkaan onnistunut horjuttamaan valistusvastuuta ennen Suomen EU-jäsenyyssprosessia ja sitä seurannutta alkoholilain uudistusprosessia.

Pohjoismaissa alkoholisäädösten motiivina on yleensä ollut pyrkimys vähentää ja rajoittaa kulutusta sekä alkoholihaittoja. Keinoina tämän politiikan toteuttamiseen ovat olleet saatavuuden säätely, hintapolitiikka, tuontia koskevat määräykset sekä ikärajat ja valistus.⁷ Alkon toimiessa Suomessa alkoholipolitiikan toteutuksen välineenä on sille osoitettu myös vastuu alkoholihaittojen ehkäisystä ja sen myötä kuluttajien valistamisesta.

Alkoholiin ja sen käyttöön liittyvä valistusvastuu asetettiin ensimmäisen kerran Alkolle vuoden 1938 alkoholikomitean päätöksellä. Perustehtäväksi asetettiin yhteistoiminta ja valistustyö yhdessä raittiutta ajavien järjestöjen kanssa.⁸ Vuoden 1968 alkoholilain mukaan Alkolla oli myös velvollisuus raportoida valistus- ja tiedotustoiminnan toteutumisesta eduskunnalle Valtioapäiviä varten laaditun kertomuksen kautta⁹. Valistustehtävänsä Alko on toteuttanut monin eri tavoin. 1970-luvulla vaikutuskeinoihin kuuluivat ilmoitusten julkaiseminen lehdissä ja televisiossa. Lisäksi Alko on jakanut suoraan tärkeinä pitämilleen yhteiskunnallisille vaikuttajille vihkosia, joissa on ohjattu parempien juomatapojen pariin.¹⁰ Vihkosia ja esitteitä on tuotettu myös kuluttajille suoraan jaettavaksi tai Alkon sekä sen yhteistyökumppanien kautta tilattavaksi. Näiden painettujen valistusmateriaalien tehtävä vaihtelee alkoholiin liittyvän perustietouden lisäämisestä alkoholiin liittyvien ongelmien tunnistamiseen sekä toisaalta kuluttajien oman pohdinnan herättelemiseen alkoholiin liittyvien seikkojen osalta.

1980-luvun lopulla esiin astui uudenlainen, erityisesti nuorille suunnattu valistuskanava: pelit. Vuonna 1988 ilmestynyt *Hup-peli* ja sitä vuotta myöhemmin seurannut *Promille* sekä muutamaa vuotta myöhemmin ilmestynyt *Selvä peli* pelillistivät alkoholin käyttöön liittyvät valinnat sekä toivat näiden valintojen seuraukset näkyviin virtuaalimaailmassa. Sisällöltään

⁷ Häikiö, 2007. 43.

⁸ Häikiö, 2007. 110–111.

⁹ Alkoholilaki 459/1968 §11.

¹⁰ Virtanen, 1981. 19–28.

peleistä laaja-alaisimman *Hup-pelin* tavoitetta mainostettiin suoraan: ”Peli pyrkii romuttamaan humalahakuisia ja alkoholia ihannoivia asenteita”¹¹.

Nuoriso on väljä termi toisaalta alle 18-vuotiaille nuorille sekä toisaalta nuorille aikuisille 18–21-vuotiaille. Tarkka määritelmä elää sen mukaan, kuka määrittelijänä toimii ja mitä rajauksella tavoitellaan. Alkon valistusmateriaaleissa nuorisolla voidaan tarkoittaa ikäryhmiä lapsuudesta 30 ikävuoteen asti¹². Joissakin materiaaleissa rajausta ja tavoiteltava yleisö on määritelty tarkasti, kun taas toisissa materiaaleissa yleisöä ei varsinaisesti ole nimetty. Nuorisoa tutkitaan ja analysoidaan monin tavoin. Ikävaihe on kiehtova, koska se osuu ihmisen elämänkaaren tärkeään kehitysvaiheeseen ja koska nuoruudessa tehtyjen valintojen uskotaan yleisesti vaikuttavan pitkälle tulevaisuuteen¹³. Erityisen tarkkaa tutkimusta voidaan sanoa tehtävän siitä, miten nuoriso käyttää alkoholia ja miten alkoholi vaikuttaa nuoriin.

Nuoriin suuntautuva alkoholivalistus ja -kasvatus on keinoineen ja tapoineen mielenkiintoinen, samaan aikaan muuttuva ja muuttumaton lajityyppi. Suomessa ja toisaalta monessa muussa maailmankolkassa alkoholin myyminen ja anniskeleminen alaikäisille on kiellettyä. Silti nuoret käyttävät alkoholia, eikä käyttöä todennäköisesti kyetä kokonaan täysin estämään. Jotakin asialle kuitenkin halutaan tehdä, ja sitä varten pitäisi olla keinoja tavoittaa nuoriso vaikuttavalla tavalla.

1.1. Tutkimuskysymys ja metodi

Tarkastelen tutkimuksessa Alko Oy:n valitsemissa valistuskanavissa, tarkemmin Alkon eri osastojen tuottamaa valistusmateriaalia vuodesta 1985 vuoteen 1995. Tuona aikana Alkon valistusmateriaalien tuotanto on ollut kolmen eri osaston alaisuudessa: *kuluttaja- ja haittavalistus* (1985–1987), *kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus* (1988–1991) sekä viimeisenä *alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus* (1992–1995). *Kuluttaja- ja haittavalistuksen* aikana valistustoiminta jakautui alkoholijuomien ominaisuuksista ja käyttötavoista kertovaan kuluttajavalistukseen sekä sosiaalisiin, terveydellisiin ja taloudellisiin haittoihin keskittyvään

¹¹ MikroBitti 11/1988.

¹² *Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipoliittikka Suomessa* -esite.

¹³ Aapola, Kaarninen, 2003. 9–29.

haittavalistukseen¹⁴. *Kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen* toimintaan siirryttäessä kuluttajavalistuksen tehtävänä oli tuoda tietoa alkoholijuomien ominaisuuksista sekä hillitystä käyttötavasta. Alkoholitiedotus puolestaan jatkoi haittavalistuksen toteuttamista viranomais- ja järjestöyhteistyön kautta sekä elokuva- ja aineistopalvelun tuottamista joukkotiedotusvälineiden kanssa.¹⁵ *Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus* on tutkimuksessani tarkasteltavan ajanjakson viimeinen valistusmateriaaleista vastannut Alkon organisaatiovaihe. Alkoholipoliittisesta suunnittelusta ja sen valmistelusta vastasi Alkon sisäinen eri osastojen asiantuntijoista koottu ryhmä. Aiemmin kuluttajavalistuksen alla ollut alkoholijuomien ominaisuuksista sekä hillityistä juomatavoista kertominen hävisi erillisenä nimikkeenä ja siirtyi osaksi myymälöiden tuotetiedotusta ja juomasuosittelun antoa. *Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus* ei jakaudu valistuksen osalta niin selvästi kahteen rinnakkaiseen linjaan kuin sen edeltäjäyksiköiden toiminnassa. Valistusmateriaalien tuottamista, jakelua ja yhteistyötä eri toimijoiden kanssa jatkettiin *alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen yhteisnimikkeellä* alla.¹⁶

Tutkimuskysymyksenäni on: Mitä alkoholivalistuksen teemoja Alko on hyödyntänyt nuorten valistamiseksi esitteissä ja valistuspeleissä? Lisäksi tutkimus vastaa kysymyksiin: Miten alkoholivalistus näkyy? Millaista keskustelua Alko on halunnut herättää ja mistä aiheista? Mitä alkoholivalistuksen kestoteemoja ja toisaalta mitä omia teemojaan Alko on käyttänyt keskustelun herättämiseen? Miten nuoria puhutellaan valistusmateriaalissa ja miten he siinä näkyvät?

Alkon valistusyksiköiden toimintaa on määrittänyt yhtiön vallitseva näkemys alkoholiin liittyvän valistuksen tarpeesta ja sisällöstä. Alkoholivalistusmateriaaleista on tehty aiempaa tutkimusta¹⁷, mutta Alkon tuottamaan materiaaliin keskittyvää ja erityisesti valistuspeleihin liittyvää tai niitä käsittelevää tutkimusta ei ole tehty. Esitteiden ja pelien sisältö edustaa tapaa luoda haluttua ajattelua tai vaikuttaa kohderyhmän ajatteluun, tässä yhteydessä erityisesti

¹⁴ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1985. Valtiopäivät, 1986, Asiakirjat B1. 31, 33, 36.

¹⁵ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluosta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi. Valtiopäivät, 1989, Asiakirjat B2. 14. Liite. 35–38, 41–42.

¹⁶ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1992. Valtiopäivät, 1993, Asiakirjat B2. Liite. 4, 24, 30–33, 40–45.

¹⁷ Esim. Säskilähti, 2006. Soikkeli, Salasuo, Puuronen, Piispa, 2015. Edwards ym. 1996.

alkoholia koskevaan ajatteluun. Tutkimus tuottaa siis tietoa päihdekasvatuksen historiasta ja keinoista Suomessa 1980- ja 1990-luvun vaihteen ajalta.

Tutkimusmetodinä on valistusmateriaalien sisältöanalyysi ja keskinäinen vertailu. Hyödynnän tutkimuksessani Minna Säaskilahden väitöskirjassaan esittelemää alkoholivalistuksen teemojen jaottelua kestoteemoihin, suosittuihin teemoihin sekä erityisteemoihin. Kestoteemat ovat kautta suomalaisten alkoholivalistusmateriaalien historian toistuvia teemoja. Suositut teemat puolestaan saattavat puuttua joidenkin valistusajanjaksojen materiaaleista, mutta niihin palataan usein myöhempinä ajanjaksoina.¹⁸ Säaskilahden teemajaottelun rinnalla käytän vertailun ja erittelyn vuoksi Alkon omille valistusmateriaaleilleen asettamia valistusteemoja.¹⁹ Kestoteemat ja Alkon valistukselleen asettamat valistusteemat on lueteltu Säaskilahden ja Virtasen tutkimuksien esittelyssä. Erittelemällä esitteissä esiintyviä aiheita ja alkoholivalistuksen teemoja on mahdollista vastata asetettuun tutkimuskysymykseen Alkon valistuksen erityispiirteistä sekä tavasta puhutella nuoria valistusmateriaalien kautta.

Alkon haittavalistus on tapahtunut usein yhteistyössä erilaisten toimijoiden, kuten järjestöjen, viranomaisten tai yhdistysten kanssa. Viranomaisten kanssa tuotettu materiaali koskee usein liikennekäyttäytymistä maalla tai vesillä. Tämänkaltaisen materiaali on tiettyyn ajoneuvonkäyttötilanteeseen liittyvää alkoholivalistusta ja poikkeaa yleisluontoisemmasta valistuksesta luonteeltaan. Tässä tutkimuksessa liikennekäyttäytymistä maalla ja vesillä koskeva valistusmateriaali on rajattu muusta aineistosta selvästi eroavana tarkastelun ulkopuolelle. Nuorille ja yleisesti alkoholinkäyttäjille suunnatut muut esitteet ja pelit eivät pääsääntöisesti astu liikennekäyttäytymistä käsittelevälle alueelle. Esimerkiksi liikunta- ja terveysjärjestöjen kanssa tuotettu valistusmateriaali on sen sijaan päätynyt täydentämään tutkimuksessa Alkon itsensä tuottamaa materiaalia. Terveyttä sekä esimerkiksi perussairauksiin käsittelevät materiaalit liittyvät laajemmin alkoholin vaikutukseen ihmisen hyvinvoinnille.

Alko on tuottanut runsaasti myös lyhytelokuvia ja opetusvideoita sekä julisteita ja oheistuotteita kuten tarroja alkoholi- ja päihdevalistuksen materiaaleiksi. Näiden materiaalien

¹⁸ Säaskilahti, 2006. 54–106.

¹⁹ Virtanen, 1981. 22–23.

tutkimukseen mukaan ottaminen olisi tuonut lisätietoa ja avannut entisestään kuvaa tutkimusajankohdan alkoholivalistuksen osalta. Samalla tutkimusaineisto olisi kuitenkin laajentunut merkittävästi ja aineiston sisällön analysoiminen olisi vaikeutunut huomattavasti aineistotyyppien erilaisuuden vuoksi. Esitteet ja aikakauden tietokonepelit ovat täysin tai pääosin tekstipohjaisia, jolloin on mahdollista pidättäytyä tarkastelemaan kielellisiä argumentteja ja niiden erityispiirteitä. Iso osa tutkimuksen ajallisen rajauksen sisälle jäävistä Hotelli- ja ravintolamuseon kokoelmissa olevista Alkon tuottamista tallenteista odottaa digitointia ja tulevien tutkijoiden huomiota. Valistusvideot, joita on mm. Suomen elinkeinoelämän keskusarkiston hallussa ovat puolestaan liian varhaisen valistusaikakauden materiaalia ollakseen merkityksellisiä tämän tutkimuksen kannalta.

Ajallisesti tutkimus rajoittuu 1980-luvun puolivälistä vuoteen 1995, jolloin Alkon organisaation muutos hajautti yhtiön vastuuta eri toimijoille. Suomen EU-jäsenyys vaikutti huomattavasti Alkon rooliin ja sai aikaan muutoksen, jollaista yhtiö ei ollut perustamisensa jälkeen kokenut tässä mittakaavassa. Alkon pääomistajan, Suomen valtion, valtionhallintoa koskevat muutostyöt lisäsivät kuntien ja keskushallinnon ohjausvoimaa alkoholipolitiikan osalta. Aiempi alkoholikomiteoihin perustunut malli alkoholipolitiikan toimilinjojen sopimiseksi korvattiin vuoden 1987 jälkeen erillisillä työryhmillä, joihin ei kerätty enää yhtä laajasti alkoholiin liittyviä toimijoita.²⁰ Alkon monopolit vähittäismyyntiä lukuun ottamatta purettiin. Vuonna 1992 perustettu Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus (Stakes) sai vuonna 1996 vastuulleen Alkon hallussa aiemmin olleen alkoholipoliittisen suunnittelu- ja tiedotustehtävän. Tämän muutoksen myötä valistustoiminta muuttui ainakin osittain, sillä valistusmateriaalit tuli tilata 1.5.1996 jälkeen Stakesilta eikä Alkon Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen osastolta²¹.

1.2. Aineisto

Tutkimuksen lähdeaineisto koostuu Oy Alko Ab:n vuosina 1980–1996 tuottamista valistusesitteistä, -vihkoista ja *Hup-peli*-, *Promille*- sekä *Selvä peli* -tietokonepeleistä sisältöineen. Tutkimukseen valikoitui aineiston helpon käsiteltävyyden vuoksi 12 kappaletta 1980-luvulla julkaistuja esitteitä, sekä kahdeksan kappaletta 1990-luvulla julkaistuja esitteitä.

²⁰ Häikiö, 2007. 282–285.

²¹ Aineistoluettelo, 1996. 2.

Esitteiden valikoimiseen vaikutti myös saatavilla olevien säilyneiden esitteiden määrä Hotelli- ja ravintolamuseon arkistossa. Osa esitteistä on suoraan nuorisolle tuotettuja ja tarkoitettuja, kun taas osa on tarkoitettu välillisesti nuorisovalistukseen esim. vanhempien kautta tapahtuvaan nuorisovalistukseen. Jotkin esitteistä eivät erikseen nimeä nuorisoa yleisökseen, mutta niissä silti puhutaan nuorista tai nuorten alkoholinkäytöstä. Tällaiset esitteet auttavat kokonaiskuvan muodostamisessa, sillä ne ovat osa aikakauden valistusmateriaaleja. Esitteet, joita ei ole suoraan tarkoitettu nuorille ovat kuitenkin saattaneet tavoittaa nuoret alkoholinkuluttajat joko suoraan tai välillisesti. Osa esitteistä on myös suoraan tarkoitettu tällaiseen välilliseen tavoittamiseen.

Taulukko 1: Alkon valistusesitteet 1985–1995 organisaatiovaiheen mukaan.

Alkon organisaatiovaihe	Esitteen nimi, (julkaisuvuosi ja sivumäärä)	Työryhmä	Esitteen pääkohderyhmä, -t.
Kuluttaja- ja haittavalistus	Mitä haittaa on alkoholista? (1985, 23)	Ei mainita esitteessä.	Kuluttajat
Kuluttaja- ja haittavalistus	Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa? (1986, 15)	Leena Warsell, Alkon haittavalistussyksiköstä (käsikirjoituksen kokoaminen). Prof. Mikko Salaspuro ja tutkija Anja Koski-Jännes (läpikäynti ja täydentäminen).	Kuluttajat, riskikäyttäjät.
Kuluttaja- ja haittavalistus	Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa (1986, 13)	Jouko Manninen	Kuluttajat
Kuluttaja- ja haittavalistus	Kaikki mitä olet halunnut tietää alkoholista (1987, 23)	Arja Saunio ja Leena Warsell (toimittajat), dosentti Peter Eriksson, yhtk.tiet.kand. Matti Virtanen, dosentti Reino Yläkahri (läpikäynti).	Kuluttajat

Kuluttaja- ja haittavaalistus	Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi? (1987, 15)	MMK Leena Packalén (käsikirjoitus), Suomen kuntourheiluliiton Ravinto- ja liikunta - ohjelman asiantuntijat.	Kuluttajat
Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus	Kirkas ja Pimeä (1988, 17)	Ilpo Tiihonen	Kuluttajat
Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus	13 tapausta Haraldin elämästä (1988, 14)	Klaus Weckroth	Kuluttajat
Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus	Diabetes ja alkoholi (1989, 17)	Reino Ylikahri (Dosentti, tutkija Alkon tutkimuslaboratorio), Veikko Koivisto (Dosentti, apulaisopettaja HYKS), Leena Warsell (suunnittelija, Oy Alko Ab), Tarja Sampo- Mäkinen (tiedottaja, Suomen Diabetesliitto), Osmo Omenamäki (kuvitus), Katriina Iho (taitto).	Kuluttajat, diabeetikot.
Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus	Toisit sä mullekin viinipullon äiti? (1990, 19)	Marja-Leena Widsten (teksti), Marko Maltela (visuaalinen suunnittelu), Matti	Nuorten vanhemmat

		Matikainen (valokuvat)	
Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus	Repussa kilisee (1991, 10)	Marja-Leena Widsten (teksti), Marko Maltela (visuaalinen suunnittelu), Matti Matikainen (valokuvat)	Nuoret
Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus	Uudet kuviot – tsemppiä! (1993, 7)	Marja-Leena Widsten (teksti), Mainostoimisto Vera Oy. Mainostoimisto Oura & Kumppanit Oy (ulkoasu).	Nuoret
Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus	Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa (1993, 18)	Marja-Leena Widsten (teksti), Mainostoimisto Vera Oy. Neo-Geo Oy (graafinen suunnittelu ja kuvitus).	Nuoret
Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus	Kilokamppailu (1993, 13)	Tiina Lampisjärvi, Marjaana Lahti-Koski, Leena Warsell (työryhmä), Leena Packalén (teksti), Mika Launis (kuvitus ja taitto).	Kuluttajat, naiset.
Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus	Allergia ja alkoholi (1994, 19)	Ei mainita esitteessä.	Kuluttajat, allergikot.

Hup-peli (1988), *Promille* (1989) sekä *Selvä peli* (1993) ovat kaikki Alkon tilaamia alkoholivalistukseen tarkoitettuja tietokonepelejä. Ne ovat myös ainoat Alkon julkaisemat ja tilaamat tietokonepelit tutkimukseni ajallisen rajauksen puitteissa. Kuluttaja- ja haittavalistuksen aikakaudelta (1985–1987) tietokonepelejä ei ole. *Hup-peli* ja *Promille* ovat kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen ajanjakson pelejä. *Selvä peli* on alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen tuotantoa. Peleistä *Hup-pelista* on olemassa pelattava kopio Suomen Pelimuseossa Tampereella. *Promillesta* on saatu entisöityä toimiva kappale Pelimuseon kokoelmiin ja *Selvä Pelistä* on olemassa kopio Hotelli- ja ravintolamuseon kokoelmassa yhdessä pelin käyttö- ja asennusohjeen kanssa. Kaikkien pelien takana on sama toteuttaja, espoolainen Tietotoimisto Erkki Haaramo Ky tai lyhyemmin Tietotoimisto Ky.

Alkon eri yksiköiden tuottaman valistuksen tavoitteiden ja levikin arviointi perustuu esitteiden ja pelien lisäksi Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston Suomen valtiopäiviä varten tuottamaan kertomukseen alkoholiolojen kehittymisestä vuosina 1985–1986. Tämän jälkeen Alkon laatima kertomus alkoholiolojen kehityksestä siirtyi vuoden 1987 Alkoholilain muutoksen pohjalta osaksi valtioneuvoston laatimaa selvitystä alkoholiolojen kehittymisestä. Vuonna 1988 selvitys siirtyi puolestaan valtioneuvoston tekemän selvityksen liitteeksi. Alkon hallintoneuvosto päätti pitää kertomuksensa muutoksista huolimatta ja vertailukelpoisuuden takaamiseksi aiempien vuosien kaltaisena myös vuonna 1988. Kertomukset jatkuvat vuoteen 1994 asti, jolloin hallintoneuvosto alkoi raportoida toiminnastaan sosiaali- ja terveysministeriölle.

Esitteet ja pelit tarjoavat ikkunan 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun alkoholivalistukseen. Niiden sisällön analysoimisen perusteella voidaan tehdä johtopäätöksiä siitä, mihin suuntaan erityisesti nuorison alkoholivalistusta haluttiin viedä ja miten sitä käytännössä toteutettiin.

Taulukko 2: Alkon valistuspeilit 1985–1995 organisaatiovaiheen mukaan.

Alkon organisaatiovaihe	Pelin nimi ja julkaisuvuosi.	Tekijä ja työryhmä	Pelin pääkohderyhmä
Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus	Hup-peli, 1988.	Tietotoimisto Erkki Haaramo Ky. Pirkko Haaramo, Juha Kojonen (tekijät),	Nuoret

		Erkki Pöyhönen (musiikin sovitus).	
Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus	Promille, 1989.	Tietotoimisto Erkki Haaramo Ky	Kuluttajat
Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus	Selvä peli, 1993.	Tietotoimisto Ky. Pirkko Haaramo	Nuoret, kuluttajat

1.3. Aiempi tutkimus

Tutkimukseni keskittyy nuorison alkoholivalistukseen, tarkemmin valistus- sekä opetuskäyttöön suunnattuihin esitteisiin ja peleihin. Valistusmateriaalia tuottaneen Alkon toiminta on kaiken keskiössä. Organisaation eri vaiheissa toimineiden Haittavaistussyksikön sekä myöhemmin Alkoholipoliittisen suunnittelun osaston ja Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen osaston tuottamien materiaalien tarkastelu muodostavat tutkimuksen ytimen. Valistuspeilit ovat osa aikakauden pelituotantoa. Suomalainen pelituotanto ja sen aikaansaannokset liittyvät näin osaksi tutkimusta. Tutkimuksen kohteena olevien pelien tarkoitus on ollut olla osa päihdevalistuksen materiaaleja, ja niiden perusluonne on valistuksellinen. Päihdevalistuksen keinojen ja tapojen kartoittaminen on siis osa tutkimuskenttää. Suomalainen alkoholipoliittikka, alkoholin käyttö sekä toisaalta alkoholin käyttöön liittyvät myytit ja kertomukset, jotka osaltaan värittävät keskustelua alkoholipoliitikasta, kuuluvat nekin erottamattomasti tutkimuksen taustalle.

1.4. Alkoholin kulutus ja käyttö

Alkoholin käyttöä ja kulutusta on tutkittu ja tilastoitu Suomessa runsaasti. Alko itse on tilastoinut alkoholinkäyttöä ja sen erityispiirteitä vuosittain ilmestyneessä Alkoholitilastollisessa vuosikirjassa. Alkoholitutkimuksen siirryttyä Alkon tehtävistä Stakesille se jatkoi tilastointia omassa Päihdetilastollisessa vuosikirjassaan. Näiden julkaisujen kautta on mahdollista saada kattava katsaus siihen, kuinka paljon alkoholia on käytetty tutkimusajankohtana ja keitä käyttäjät ovat olleet. Erityisen hyödyllistä tämän tutkimuksen kannalta on tilastoista saatava tieto nuorten alkoholin kulutuksesta. Molemmat

vuosikirjajulkaisut sisältävät myös pohdintaa alkoholiolojen kehittymisestä raportin kirjoitusvuotena sekä suhteessa aiempaan kehitykseen.

Tarkemmin nuorten alkoholinkäytön taustaa selventävät laajat alkoholin käyttöä koskevat pitkittäistutkimukset. Eurooppalainen koululaistutkimus alkoholin ja muiden päihteiden käytöstä (ESPAD) on toteutettu vuosina 1995–2011, tämän tutkimuksen ajallisen rajauksen loppumetreillä²². Tutkimukseen osallistuneet nuoret ovat kuitenkin eläneet nuoruuttaan juuri tutkimuksen ajallisen rajauksen aikana, joten ESPAD-tutkimus ja sen tuloksia käsittelevä analyysi tarjoavat erinomaisen katsauksen siihen, miten nuoret käyttivät päihteitä vuosina 1985–1995. Vastaavasti myös vuodesta 1977 asti teetetty Nuorten terveystapatutkimus sekä sen pohjalta tehty tutkimuskirjallisuus ja artikkelit toimivat nuorten alkoholinkulutusta käsittelevänä tutkimuksena, joka tukee ESPAD-aineistosta saatua tietoa²³. Mainitut tutkimukset tuovat myös tietoa raittiiden nuorten osuudesta tutkimuksen ajallisen rajauksen sisällä.

1.5. Alkon historia

Martti Häikiö on kirjoittanut kattavan yrityshistoriikin Alko Oy:stä ja sen toiminnasta vuosina 1932–2006. Häikiö on jaotellut yhtiön historian ajallisesti kolmeen merkittävään ajanjaksoon: yhtiön perustamista seuranneeseen aikaan vuosina 1932–1969, kasvaneen kokonaiskulutuksen vuosiin 1969–1974 sekä lopulta ”vanhan Alkon” hajoamiseen sekä monopoliaseman supistumiseen vuonna 1995. Yrityksen toimintaa tarkastellaan Alkon liiketoimintahistorian, alkoholijuomien historian ja alkoholipolitiikan historian kautta.²⁴ Häikiö on tehnyt historiikissaan valinnan kutsua Oy Alkoholiliike Ab:ta lyhyesti Alkoksi vuoteen 1995 asti. Valintaa Häikiö perustelee organisaation vuoteen 1995 asti jatkuneella yhtenäisyydellä ja tarkempien ilmausten tarpeellisuudella vasta Euroopan unioniin liittymisen jälkeen. Tällöin ”vanhan Alkon” hajoamisen myötä Oy Alkoholiliike AB nimettiin hetkellisesti Alko-Yhtiöt Oy:ksi, jonka alaisuudessa toimivat vähittäismyyntimonopolia hoitava Alko Oy, kansainvälistä liiketoimintaa sekä alkoholijuomaliiketoimintaa harjoittava Primalco Oy, kansainvälistä liiketoimintaa ajava kauppahuone Harvistra Oy sekä hotelli- ja ravintolatoimintaa johtanut

²² Raitasalo, Huhtanen, Miekkala, Ahlström. 2012

²³ Raisamo, Lindfors, Tiirikainen, Rimpelä. 2011

²⁴ Häikiö, 2007. 25–30.

Arctia Oy.²⁵ Alkoa koskevan alkoholipolitiikan historian käsitteleminen on tutkimuksen kannalta erityisen olennaista sillä se valaisee Alkon ristiriitaista kaksoisroolia alkoholin myynnin edistäjänä ja hillitsijänä sekä tuottaa lisätietoa yrityksen keinoista alkoholihaittojen ehkäisemiseksi. Häikiön tutkimuksen perusteella muodostuu jäsenelty kuva alkoholilainsäädännön kehityksestä sekä toisaalta sen vaikutuksista Alkon toimintaan yhtiön olemassaolon aikana.

Alkon rakenteeseen ja rooliin yhteiskunnallisena toimijana näkökulman tarjoaa Leena Warsellin tekemä tutkimus Alkon purkamisesta 1990-luvulla. Alkon haittavalistusyksikössä itsekin työskennellyt Warsell on osallistunut useiden tämän tutkimuksen kohteena olevan valistusesitteen suunnitteluun ja toteutukseen sekä kirjoittanut useita artikkeleita Alkon, alkoholipolitiikan ja alkoholivalistuksen asemasta ja merkityksestä²⁶. Artikkeleissa avautuu näkökulmia esitteiden tekohetkeen ja vastaanottoon niin Alkon sisällä kuin sen ulkopuolellakin. Warsellin sisäpiirinäkemykset auttaa myös hahmottamaan, mitä tapahtui Alkon toteuttaman valistuksen loppumetreillä ja sen virallisesti päättyttyä vuonna 1996.

1.6. Päihdevalistus ja sen keinot

Alkoholin rooli yhteiskunnassa on moninainen. Toisaalta kyseessä on nautintoaine, joka tuottaa välillisesti Suomessa satojen miljoonien eurojen verotulot valtiolle. Samaan aikaan alkoholin aiheuttamat haitat tuottavat puolestaan valtiolle satojen miljoonien arvosta menoja.²⁷ Suomessa alkoholin aiheuttamien ongelmien ja haittojen kohtuullistamiseksi on harjoitettu rajoittavaa alkoholipolitiikkaa, jonka välineenä alkoholivalistus on toiminut.

Minna Säskilahti on väitöskirjassaan *Vapise kuningas alkoholi* tutkinut alkoholivalistuksen tekstilajia sekä sen muuttumista vuosien 1755 ja 2001 välisenä ajanjaksona. Säskilahti toteaa väitöskirjassaan suomalaiset alkoholivalistusmateriaalit muodoltaan ja määrältään niin runsaiksi, että se tuottaa tutkijalle ajoittain päänvaivaa²⁸. Valistusmateriaalia on julkaistu saarnoina, esitelminä, esitteinä, vihkosina, kirjoina ja julisteina. Painetusta materiaalista on

²⁵ Häikiö, 2007. 12, 366–385.

²⁶ Warsell, 1998, 2005, 2012. Warsell on ollut mukana *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?, Kaikki mitä olet halunnut tietää alkoholista, Diabetes ja alkoholi* ja *Kilokamppailu* -esitteiden työryhmissä eri rooleissa.

²⁷ Valtiovarainministeriö, Alkoholiverotus. THL, Alkoholin haitat muille kuin käyttäjille.

²⁸ Säskilahti, 2006. 41.

siirrytty myös videomateriaaliin, jota on julkaistu kaitafilmeinä, VHS-kasetteina sekä toisaalta televisiossa esitettävänä valistusmainoksina. Tutkimuksessa listataan alkoholivalistusmateriaalien tuottajiksi Alkon lisäksi myös raittiusyhdistykset sekä -seurat ja yksityishenkilöt sekä sosiaali- ja terveysministeriö, kunnat, kansanterveysjärjestöt ja opetusviranomaiset²⁹.

Sääskilahti luokittelee väitöskirjassaan alkoholivalistuksen päihdevalistuksen sekä laajemmin terveysvalistuksen ja terveystieteen osa-alueeksi³⁰. Määritelmä on osuva ja tarpeellinen. Se liittyy valistuksen osaksi kasvatusta, sekä toisaalta erottaa sen raittiuskirjallisuudesta johon alkoholivalistus saatetaan ajoittain yhdistää. Sääskilahden käyttämät materiaalit jakautuvat viiteen kategoriaan, joista kaksi viimeistä kattavat vuodet 1933–1968 ja 1990–2001. Tutkimusmateriaaleihin eivät siis kuulu vuosien 1968–1989-välisenä aikana Alkon tuottamat valistusmateriaalit, joista osa puolestaan on tämän tutkimuksen lähdeaineistona. Sääskilahti on kuitenkin käyttänyt tutkimuksessaan samoja valistusesitteitä 1990-luvulta, joita on tämän tutkimuksen lähdeaineistona. Tällaisia esitteitä ovat *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?*, *Mikä on kohtuus?* *Mikä jo liikaa?*, *Repassa kilisee*, *Diabetes ja alkoholi*, sekä *Allergia ja alkoholi*. Sääskilahden tutkimuksessa esitteet ovat osana suurta joukkoa esitteitä, jossa on mukana useiden eri tahojen laatimia tekstipohjaisia valistustuotteita. Sääskilahden väitöskirja muodostaa laajan, pitkän aikavälin kuvan alkoholivalistusta määrittäviin tekijöihin.

Hyödynnän tutkimuksessani Sääskilahden ansiokkaasti määrittelemiä alkoholivalistuksen teemoja eritellessäni, miten teemoja sovelletaan nuorille tarkoitettussa valistuksessa. Teemojen avulla kykenen myös tarkastelemaan juuri Alkon tuottaman valistusmateriaalin erityispiirteitä sekä selvittämään, ilmenevätkö ne myös tietokonepeleissä, joita Sääskilahti ei ole käyttänyt väitöskirjansa aineistona.

Alkoholivalistuksessa toistuvat kestoteemat, jotka jatkuvat läpi koko suomalaisen alkoholivalistuksen. Kestoteemoja ovat terveys, alkoholin vaikutus ruumiinkunnolle, alkoholin sopimattomuus ravinnoksi sekä lääkkeeksi, alkoholin vaikutus käyttäytymiseen, kansainvälisyys, alkoholinkäyttö Suomessa, talous, työkyky ja perhe. Kestoteemojen lisäksi erottuvat myös suositut teemat, jotka eivät välttämättä toistu aina valistusmateriaaleissa,

²⁹ Sääskilahti, 2006. 32.

³⁰ Sääskilahti, 2006. 38–39.

mutta jotka silti tulevat usein esiin. Suosittuja teemoja ovat alkoholilainsäädännön muutokset, alkoholin vaikutus yksilön kehittymiseen, raittiustyön arviointi, uskonto sekä liikenne.³¹

Päihdevalistuksen vaikuttavuutta ja arviointia ovat analysoineet ainakin Markku Soikkeli, Mikko Salasuo teoksessa *Se toimii sittenkin – päihdevalistuksesta saa selvää*.³² Soikkeli ja Salasuo tarkastelivat valistuksen määritelmää, sen vaikuttavuuden mittaamista ja valistuksen eri muotoja. Tutkimuksessa valistus nähdään hyödyllisenä päihdevalistuksen osa-alueena, vaikka sen vaikuttavuuden mittaaminen on vaikeaa. Valistuksen avulla kyetään kulttuurilliseen vaikuttamiseen. Päihteiden osalta tämä tarkoittaa esimerkiksi humala- ja alkoholikulttuuriin kohdistuvaa vaikuttamista. Kulttuurillinen muutos tapahtuu hitaasti, ja sen taustalla vaikuttaa harvoin yksittäinen valistuskampanja tai -teko. Soikkeli kritisoikin sellaista valistuksen vaikutuksen mittaamista, joka hyödyntää vain lyhyen aikavälin mittaus- ja tilastotietoja alkoholin kulutuksesta tai alkoholiin liittyvistä asenteista.³³

Alkon valistustehtävää osana yhtiön politiikkaa on tarkastellut aiemmin esimerkiksi Matti Virtanen³⁴. Virtasen tutkimuksessa tarkastellaan Alkon toteuttaman *Kohtuus on olemassa* -kampanjan valistusmateriaalin virittävyttä sekä Alkon tavoitteita ja virittämisen eri keinoja³⁵. Virtanen esittää tutkimuksessaan haittavalistuksen toimivan osana Alkon reagointia kasvaneeseen alkoholinkulutukseen. Tutkimuksen tärkeimmät havainnot liittyvät niihin vaatimuksiin, joita valistusmateriaalille esitettiin ajantasaisuudesta ja sidonnaisuudesta tutkimustietoon. Virtanen viittaa tutkimuksessaan Alkon itselleen asettamiin valistuksen sisältöä koskeviin vaatimuksiin. Valistusmateriaaleissa tulisi olla: perustelut monopoliaseman tueksi, alkoholin kehoa rasittavien ja addiktoivien terveysvaikutusten huomioiminen ja riskikäytön sekä raittiuden esiin tuominen.³⁶ Käytän omassa tutkimuksessani näitä Virtasen luettelemia vaatimuksia valistukselle analysoidessani valistusmateriaalien sisältöä.

Myös Soikkeli ja Salasuo kiinnittivät tutkimuksessaan huomiota valistuksen ongelmallisuuteen sen osalta, ettei se täytä Virtasen mainitsemia vaatimuksia vaan pohjautuu sen sijaan usein

³¹ Sääsakilähti, 2006. 55–100.

³² Soikkeli, Salasuo, Puuronen, Piispa, 2015.

³³ Soikkeli, Salasuo, Puuronen, Piispa, 2015. 5–8, 12–20, 45–47.

³⁴ Virtanen, 1981.

³⁵ Virittämisellä Virtanen tarkoittaa ajattelemaan herättelyä. Sanavalinnassa voidaan nähdä myös viittaus Jaakko Juteinin (1781–1855) "valistus on viritetty, järki hyvä herätetty" -laulutekstiin.

³⁶ Virtanen, 1981. 19–28, 79–84, 86–87.

”tuntumaan” ja moraalisiin käsityksiin.³⁷ Christoffer Tigerstedtin mukaan nuorten juomatapoja koskevan tutkimuksen juuret ovat tunteiden ja moraalipaniikin oikaisemisessa tieteelliseen tietoon perustuvaksi.³⁸ Myös Pertti Hémanus suhtautui ainakin Alkon ennen vuotta 1981 toteuttamaan valistukseen ja sen tavoitteisiin skeptisesti. Hémanus pohti tekeekö yhtiö vain PR-tekoja, jotka luovat vaikutelmaa siitä, että yhtiö välittää ja tiedostaa vastuunsa alkoholia myyvänä ja välittävänä organisaationa³⁹. Kuitenkin esimerkiksi Leena Warsellin mukaan Alkon alkoholipoliittinen vastuu oli eettisesti kestäväällä pohjalla. Valistus-, tiedotus- ja tutkimus muodostivat huomattavasti ”pinnallista PR:ää” tukevamman pohjan.⁴⁰ Vuonna 2013 laaditussa alkoholihaittoja ja -politiikkaa koskevassa THL:n raportissa joukkotiedotuskampanjat ja päihdekasvatusohjelmat todettiin vaikutuksiltaan tehottomiksi, koska niiden vaikuttavuudesta ei ole näyttöä. Erityisesti joukkotiedotuskampanjat arvioitiin kokonaiskulutuksen vähentämisen kannalta tehottomiksi, joskin ne saattoivat lisätä tietoisuutta päihdekysymyksestä.⁴¹

1.7. Pelit ja pelaaminen

Joni-Tatu Rannanpiha on pro gradussaan tutkinut suomalaisten pelaajien suhtautumista naiskuvan muuttumiseen videopeleissä 1980- ja 1990-luvuilla.⁴² Tutkielmassaan Rannanpiha on analysoinut suomalaista pelaamista ja videopeliharrastusta aikakaudella, joka liittyy rajauksensa puolesta suoraan tämän tutkimuksen aineistona olevien valistuspelien ilmestymisaikaan. Rannanpihan mukaan videopeliharrastus ja pelinkehittäminen näyttäytyi 1980- ja 1990-luvun Suomessa marginaalisena harrastuksena, jonka parissa puuhailivat myöhemmin pelinkehityksen pioneerit ja henkilöt, jotka saatettiin yleisesti luokitella kellareissaan häärääviksi nörteiksi. PC-koneet eivät vielä olleet kovin yleisiä, vaikka tilanne 1990-lukua kohti siirryttäessä alkoi muuttua radikaalisti PC:n tarjotessa erinomaisen alustan pelinkehittämiselle ja pelaamiselle. Julkisessa keskustelussa pelaaminen näyttäytyi addiktioon rinnastettavana ja sosiaalisen elämän tukahduttavana ajanvietteenä.⁴³ Toisaalta suomalaisten

³⁷ Soikkeli, Salasuo, Puuronen, Piispa, 2015. 19–20.

³⁸ Tigerstedt, 2007. 12–13.

³⁹ Hémanus, 1981. 193–195.

⁴⁰ Warsell, 1998. 483.

⁴¹ Karlsson, Kotovirta, Tigerstedt, Warpenius, 2013. 72.

⁴² Rannanpiha, 2019.

⁴³ Rannanpiha, 2019. 1–4, 20–24.

pelaajien keskuudessa on ollut aktiivisia harrastajia ja jopa kilpapelaaajia 1980-luvulta alkaen. Pelattavien pelien määrä on ollut laaja ja rajoituksena pelaamiselle ovat olleet lähinnä pelikoneiden sekä tietokoneiden saatavuus.⁴⁴ Tätä taustaa vasten Alkon päätös julkaista valistuspelejä näyttäytyy yllättävänä. Kyseessä on saattanut olla ennakkoluuloton ja tulevaisuuteen tähyävä avaus valistusmateriaalien kentällä. Mikäli julkisessa keskustelussa pelaaminen on nähty nuoren ihmisen kehityksen kannalta haitallisena toimintana, Alkon pelien vastaanotto ei välttämättä ole ollut ristiriidaton.

Juho Kuorikosken *Sinivalkoinen pelikirja – Suomen pelialan kronikka 1984–2014* tarjoaa kattavan kuvan alan kehitykseen Suomessa⁴⁵. Rannanpiha on käyttänyt Kuorikosken tutkimusta hyväkseen omassa pro gradu -työssään. Hän ei kuitenkaan mainitse työssään valistuspelejä.

Jason Rutterin ja Jo Brycen *Understanding Digital Games* sekä Adam Chapmanin *Digital Games as History* tarjoavat perustavanlaatuisen katsauksen peleihin ja niiden historialliseen merkitykseen. Pelit ovat toisaalta fiktiota ja toisaalta esityksiä ajasta ja kulttuurista. Niiden kautta voidaan tutkia historiallisia representaatioita.⁴⁶ Pelien ja opetuksen suhdetta sekä opetuspelien toimivuutta on arvioinut ainakin Nicola Whitton teoksessaan *Digital Games and Learning: Research and Theory*. Whittonin tutkimus tarjoaa yleiskuvan digitaalisten pelien ja opetuksen suhteesta, joka kehittyy ja elää edelleen yli 35 vuotta Alkon ensimmäisten valistuspelien julkaisun jälkeen. Whittonin tutkimuksen mukaan peleissä piilee valtavaa potentiaalia eri alojen opetuskäytössä, mutta hyötyjen todeksi toteaminen odottaa vielä lisätutkimusta.⁴⁷

⁴⁴ Suominen, Saarikoski, Reunanen, 2018. 6–31.

⁴⁵ Kuorikoski, 2014.

⁴⁶ Atkins, Barry teoksessa Rutter, Bryce, 2006. 92. Chapman, 2016. 5–6, 13–17.

⁴⁷ Whitton, 2014. 184–185.

2. Alkoholipolitiikka ja alkoholilainsäädäntö

Alkoholilaki ohjaa ja säätelee Suomessa mm. alkoholin valmistukseen, myyntiin ja markkinointiin liittyvää toimintaa. Alkoholipolitiikka puolestaan pyrkii lainsäädännön pohjalta eri toimin säätelemään alkoholin käyttöä ja ehkäisemään sen haittavaikutuksia. Alkoholipolitiikkaa Suomessa on harjoitettu jo itsenäisyyttä edeltävällä ajalla. Omaleimaiset alkoholin säätelyyn liittyvät hankkeet ovat muovanneet suomalaista alkoholikulttuuria sekä sen ominaispiirteitä. Kieltolaki oli suomalaisen alkoholipoliittisen historian näkyvin kokeilu. Laki kumottiin vuonna 1932, jolloin uusi väkijuomalaki astui voimaan ja Alkoholiyhtiö perustettiin.

Alkolle vuonna 1938 annettua alkuperäistä valistustehtävää täydennettiin alkoholilain uudistuksen myötä vuonna 1968. Vuoden 1938 valistustehtävä ei varsinaisesti nojannut alkoholilainsäädäntöön vaan alkoholikomitean mietintöön, jonka perusteella tuli harjoittaa yhteistoimintaa valistustyön toteuttamiseksi. Vuoden 1968 lakimuutoksen tarkoituksena oli vahvistaa alkoholimonopolin imagoa vastuullisena organisaationa⁴⁸. Vuonna 1970 Alko aloittikin myymälöissä esitteiden jakamisen käyttötapaesitteiden muodossa. Tämän jälkeen toiminta laajeni valistusesitteisiin ja muihin valistusmateriaaleihin kuten mainoksiin.⁴⁹

Matti Virtanen näkee lakiuudistuksen käännekohtana Alkon ja raittiusliikkeen välisissä voimasuhteissa sekä valistuksen toteuttamisessa. Uusi alkoholilaki oli Alkolle mieleinen ja yhtiön tavoitteiden mukainen. Juomatapojen miedontaminen sekä valistaminen alkoholipoliittisena keinona yhdessä yhtiön monopoliaseman kanssa takaisivat suomalaisen alkoholinkäytön muutoksen myönteiseen suuntaan. Aiempi väkijuomalaki oli Virtasen mukaan edustanut raittiusliikkeen rajoittavaa alkoholipoliittista linjaa, ja uusi laki merkitsi ideologista tappiota liikkeelle. Vuonna 1971 kokoontuneen Alkon valistuksen linjoja pohtivan työryhmän mukaan Alkon valistuksessa tuli kertoa alkoholin haitallisista ja addiktoivista vaikutuksista terveyteen sekä esitellä raittiutta vaihtoehtoisena elämäntapana. Lisäksi mukana tuli olla yhtiön monopoliaseman perustelua historiallisessa mielessä. Keskustelujen yhteydessä esitettiin myös Alkon haittavalistuksen monopoliasemaa tukeva ajatus, sillä alkoholihaittoihin liittyvä huoli oli eräs monopoliaseman perusteista. Vuosi 1980 oli

⁴⁸ Warsell, 1998. 482.

⁴⁹ Häikiö, 2007. 311.

haittavalistuksen kannalta merkittävä, sillä tuolloin se irrotettiin Alkon tiedotuksesta ja siihen liitettiin kuluttajavalistustoiminta. Näin syntyi erillinen alkoholivalistusyksikkö, jonka alaisuudessa toimi kaksi haaraa: kuluttajavalistus ja haittavalistus.⁵⁰

Alkon valistustoiminta ei ole rajautunut vain eri kanavia pitkin jaettuihin valistusmateriaaleihin vaan, se on käsittänyt esimerkiksi lukuisia urheilukampanjoita yhteistyössä suomalaisten lajiliittojen kuten Jääkiekkoliiton, Hiihtoliiton ja Suomen Palloliiton kanssa. Näissäkin tapahtumissa Alko on kuitenkin jakanut esitteitä ja valistusmateriaalia.⁵¹ Yhteistyökumppanien vaihtuessa tai niiden aseman muuttuessa Alko on jatkanut valistamista.

Huolimatta Alkon laaja-alaisesta toiminnasta alkoholipoliittisella kentällä Alkolla ainakaan erään tulkinnan mukaan ollut varaa sanella tiedotusvälineille mitä niiden tulisi sanoa. Sen sijaan Alkolla on todennäköisesti ollut toimiva yhteisymmärrykseen perustuva käytäntö joukkotiedotusvälineiden kanssa.⁵² Alko onkin käyttänyt joukkotiedotusvälineitä valistusmateriaalien jakelukanavana. Esimerkiksi ratti- ja ruorijuopumuksien ehkäisyyn liittyviä kampanjoita on esitetty televisiossa tutkimusajankohtana⁵³.

Alkon lisäksi myös muut toimijat ovat toteuttaneet Suomessa alkoholivalistusta ja -kasvatusta sekä alkoholiin liittyviä kampanjoita. Raittiusyhdistykset, terveydenhuolto ja sosiaalitoimi harjoittivat yhdessä kuntien raittiuslautakuntien kanssa nuorisovalistusta eri tavoin. Kunnat ovat tehneet yhteistyötä nuoris- ja sosiaalitoimen kanssa, kun taas raittiusjärjestöt ovat oman toimintansa kautta sekä yhteistyössä koulujen, nuorisotoimen ja nuorisjärjestöjen kanssa toteuttaneet omaa nuorisoon kohdentuvaa valistustyötään⁵⁴. Tutkimuksen aikarajauksen alkupuolella esimerkiksi kouluissa tapahtuneen päihdevalistuksen osalta mainitaan yhteisten ja sitovien ohjeiden puuttuminen ja siitä seuraava toiminnan laadullinen

⁵⁰ Virtanen, 1981. 19–22, 26–27.

⁵¹ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1985. Valtiopäivät, 1986, Asiakirjat B1. 31, 33, 36. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1986. Valtiopäivät, 1987, Asiakirjat B1. 31, 33, 35–36. Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987. Valtiopäivät, 1988, Asiakirjat B2. 7, 11–17, 33–37.

⁵² Hémanus, 1981. 193.

⁵³ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1986. Valtiopäivät, 1987, Asiakirjat B1. 31, 33, 35–36.

⁵⁴ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1988. Valtiopäivät, 1989, Asiakirjat B2. 7, 25–29, 33–37.

vaihtelu⁵⁵. Vaihteluun ja kentän hajanaisuuteen oltiin kuitenkin puuttumassa vuodesta 1988 alkaen, jolloin kuntien päihdetyön todettiin siirtyvän tulevaisuudessa sosiaali- ja terveydenhuollon alaisuuteen. Myös raittiusjärjestöjen avustusjärjestelmää uudistettiin.⁵⁶

Alkon ja esimerkiksi raittiusjärjestöjen ajaman alkoholipolitiikan voi jakaa raittiusjärjestöjen ajamaan ehdottoman rajoittavaan alkoholipolitiikkaan ja ehkäisevään päihdetyöhön sekä Alkon harjoittamaan alkoholipolitiikkaan, joka oli kontrollipolitiikkaa. Rajoittavan alkoholipolitiikan tausta on vaatimuksessa alkoholin täyskiellolle sekä vähäiselle joustovaralle alkoholiasioissa. Alkoholikontrollipolitiikassa alkoholin käyttö on puolestaan hyväksyttävää mutta vaatii valistamista ja alkoholikasvatusta onnistuakseen.⁵⁷

Alkoholilainsäädäntöä tarkennettiin Suomessa tutkimusajankohtana useampaan otteeseen, ja kokonaan uusi alkoholilaki astui voimaan vuonna 1995. Tätä ennen voimassa ollut alkoholilaki oli vuodelta 1968. Tuolloin keskioluen vähittäiskaupoissa myymisen vapauttanut, Alkon myymälöiden maaseudulle laajemmassa mittakaavassa perustamisen ja anniskeluravintoloiden määrän lisäämisen mahdollistanut laki takasi Alkoholiyhtiön laajat monopolioikeudet niin alkoholin valmistamisen, tukku- ja vähittäismyynnin sekä tuonti- ja vientimonopolioiden osalta⁵⁸.

Useiden tarkennuksien vaikutus valistustyöhön oli käytännössä olematon. Esimerkiksi vuoden 1987 muutos ei ollut suuri. Valtiopäiväasiakirjojen mukaan alkoholilainsäädännön muutoksen (252/87) tehtävä oli lähinnä keventää byrokratiaa ja alkoholiasioiden hoitoa käytännössä. Uudistus sisälsi alkoholipitoisuuden merkitsemiseen liittyvän muutoksen painoprosenteista tilavuusprosentteihin, alkoholijuomien anniskeluajankohdan sallimisen aikaistamisen sekä alkoholin velaksi myynnin sallimisen julkisoikeudellisille ja yksityisille yhdistyksille. Lisäksi junien ravintolavaunujen alkoholimyynnin yhteydessä ei enää ollut välttämätöntä ostaa ateriala. Alkon tilintarkastajien määrää lisättiin neljästä viiteen ja keskiolulain säädöksiä tarkistettiin. Toinen lakimuutos (254/87) muutti Alkon vastuuta alkoholiolojen kehittymisestä

⁵⁵ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987. Valtiopäivät, 1988, Asiakirjat B2. 7, 11–17, 33–37.

⁵⁶ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1988. Valtiopäivät, 1989, Asiakirjat B2. 7, 25–29, 33–37.

⁵⁷ Sosiaali- ja terveysministeriö, 2000. 22.

⁵⁸ Alkoholilaki 1968, Häikiö, 2007. 200–204.

tuotettavan raportin osalta niin siten, että raportin tuottaisi jatkossa pääosin valtioneuvosto.⁵⁹ Nämä muutokset eivät suoranaisesti liity Alkon valistusvastuuseen, eikä niiden vaikutus nuorison alkoholinkulutukseen ollut ilmeinen.

Sen sijaan alkoholilainsäädännön uudistus vuonna 1994 ja Alkon organisaation uudelleenjärjestely muuttivat velvollisuutta valistaa. Alkoholiyhtiön monopoliasemat vähittäismyyntiä lukuun ottamatta purkaneessa alkoholilaissa valistusvastuu jäi Alkolle vain nimellisesti. Laissa kuitenkin Alkoholiyhtiön tehtäväksi todettiin huolehtia ”...siinä laajuudessa kuin sosiaali- ja terveysministeriö siitä tarkemmin määrää, harjoittaa alkoholitutkimusta, seurata alkoholiolojen kehitystä sekä harjoittaa alkoholin käytöstä aiheutuvia haittoja koskevaa tiedotusta, valistusta ja muuta alkoholia koskevaa terveystasvatusta...”⁶⁰. Lakiä tarkennettiin vuonna 1995 Alkoholiyhtiön tehtävien ja Sosiaali- ja terveysministeriön toimivallan osalta. Tällöin lakiin kirjattiin Alkoholiyhtiön tehtäviksi huolehtia vähittäismyyntin harjoittamisesta laissa säädetyllä tavalla sekä antaa sosiaali- ja terveysministeriölle kertomus vähittäismyyntin kehityksestä sekä toimenpiteistä vähittäismyyntin harjoittamiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriö puolestaan antaa tarvittaessa määräyksiä ”ministeriön alaisten virastojen ja laitosten [...] alkoholin käytöstä aiheutuvia haittoja koskevan tiedotuksen, valistuksen ja muun alkoholia koskevan terveystasvatuksen laajuudesta”.⁶¹ Martti Häikiön mukaan Alkolla oli ollut alkoholipoliittisena toimijana poikkeuksellisen suuret valtuudet suhteessa sosiaali- ja terveysministeriöön. Vuodesta 1994 valta-asetelma muuttui ja ministeriö otti vahvan toimijan roolin alkoholipoliittikan pääkapellimestarina Alkon siirtyessä taka-alalle. Tuolloin perustettiin sosiaali- ja terveysministeriön tuotevalvontakeskus (STTV), joka otti Alkon viranomaistehtävät hoidettavakseen. Näihin viranomaistehtäviin kuuluivat yli 4,7 tilavuusprosentin alkoholijuomien myyntiin ja käyttöön liittyvät luvat sekä maahantuontiin ja valmistukseen liittyvät luvat.⁶²

Vuoteen 1996 mennessä alkoholitiedotus ja -tutkimus olivat virallisesti siirtyneet pois Alkon tehtävistä. Alkoholitutkimus siirtyi Stakesille ja alkoholivalistus Stakesille, kansalaisjärjestöille

⁵⁹Laki alkoholilain muuttamisesta 252/1987. Laki päihdeolojen kehitystä koskevan kertomuksen antamisesta eduskunnalle 254/1987.

⁶⁰ FINLEX, Alkoholilaki 1143/1994 36§.

⁶¹ Laki alkoholilain 36 ja 40 §:n muuttamisesta, 1281/1995.

⁶² Häikiö, 2007. 356–357.

ja niiden katto-organisaatioille kuten Terveyden edistämisen keskukselle⁶³. Stakes on ainakin hetkellisesti hoitanut Alkon valistusesitteiden ja muiden valistusmateriaalien tiedusteluihin ja tilaamiseen liittyvää toimintaa Alkon vuonna 1996 julkaiseman aineistoluettelon tietojen perusteella⁶⁴.

2.1. Muuttuvat alkoholiasenteet

Alkoholiasenteet Suomessa ovat olleet murroksessa tutkimusajankohtana. Suomalaisille teetetyn alkoholiasenteita koskevan kyselyn perusteella vuosina 1985–1995 alkoholipoliittisten rajoitusten väljentämistä kannattava joukko kasvoi yli kaksinkertaiseksi, kun taas rajoitusten tiukentamista kannattavien joukko kutistui lähes kolmannekseen aiemmasta. Alkoholirajoituksia sopivana pitävien joukko pysyi samana ajankohtana lähes ennallaan. Tämän ajanjakson aikana Suomen EU-jäsenyyden lähestyessä julkiset puheenvuorot ja liberaalimpi alkoholilaki tukivat ja ilmensivät asenteiden muutosta. Myös raittiusliikkeen aseman heikkeneminen on vaikuttanut Alkon ajaman, hieman vapaamman valistuksen etenemiseen. Alkossa raittiusliikkeen heikkeneminen nähtiin ainakin valistustyötä ja sen suuntia suunniteltaessa hyvänä asiana, sillä yhtiössä koettiin raittiusliikkeen olleen vastavoima ja kilpailija Alkon ajamalle ja kohtuullista kulutusta painottavalle linjalle.⁶⁵

Muuttuvien alkoholiasenteiden takana ovat Pekka Sulkusen nimeämät ns. märät sukupolvet, jotka syntyivät sotienjälkeisenä aikana⁶⁶. Heidän keskuudessaan alkoholinkäyttö on ollut tavanomaisempaa ja raittiiden määrä vähäisempi.⁶⁷ Näiden sukupolvien asenteet alkoholia kohtaan ovat merkillepantavia, koska heidän jälkeläisensä ovat eläneet tutkimusajankohtana nuoruuttaan. Esimerkiksi Pertti Haapalan mukaan 1980-luvun tyyppinuori on ollut juuri tällainen suurten ikäluokkien kaupungissa syntynyt jälkeläinen⁶⁸. Alkoholiin suhtautuminen on ollut ainakin osassa nuorten kodeista todennäköisesti myönteisempää, ja alkoholia on kodeissa kulutettu enemmän kuin mitä märkien sukupolvien lapsuudenkodeissa kulutettiin.

⁶³ Hentilä, 1995. 145–146. Sosiaali- ja terveysministeriö, 2000. 14. Häikiö, 2007. 357. Warsell, 1998. 484. Warsell, 2012. 91.

⁶⁴ Aineistoluettelo, 1996. 1, 15.

⁶⁵ Mäkelä, Härkönen, Lintonen, Tigerstedt, Warpenius, 2018. 194–195. Virtanen, 1981.

⁶⁶ Sulkunen, 1979 teoksessa Mäkelä, Härkönen, Lintonen, Tigerstedt, Warpenius, 2018, 28.

⁶⁷ Mäkelä, Härkönen, Lintonen, Tigerstedt, Warpenius, 2018, 26–37.

⁶⁸ Haapala, teoksessa Aapola, Kaarninen, 2003. 81–82.

2.2. Nuoriso ja alkoholin kulutus tutkimusajankohtana

Suurten ikäluokkien synnyttyä suomalaisnuorten määrä oli huipussaan 1960-luvun puolivälissä, jolloin suomalaisnuoria oli n. 500 000. Sen jälkeen nuorten määrä on laskenut tasaisesti 2000-luvulle tultaessa. Tähän ovat vaikuttaneet syntyvyyden aleneminen ja Ruotsiin suuntautunut muuttoliike. Vuosien 1900 ja 2000 välisenä aikana suomalaisnuorten määrä oli vähäisimmillään vuonna 1989, jolloin nuoria oli 301 000.⁶⁹ Nuorten määrässä mitattuna tutkimusajankohtana vuosina 1985–1995 nuoria on ollut verrattain vähän.

Suomalaisten nuorten arjessa esimerkiksi etäisyys lähimpään kauppaan, saati sitten Alkon myymälään, on vaihdellut ja vaikuttanut alkoholin saatavuuteen ja siten todennäköisesti myös käyttöön. Haja-asutusalueella ja kaupungissa asuvien nuorten ero alkoholinkäytön suhteen on ollut merkittävä. Haja-asutusalueella asuvien nuorten alkoholikokeilut ovat olleet kaupunkilaisnuoria epätodennäköisempiä. Lisäksi haja-asutusalueella asuvat nuoret ovat olleet todennäköisemmin raittiita kuin kaupungissa asuvat nuoret⁷⁰. 1970-luvun alun lapset elivät yhä 1960-luvulla alkaneella maaltamuuton aikakaudella. Nämä 1980-luvulla nuoruuttaan eläneet saattoivat olla maalla syntyneitä mutta kaupungeissa nuoruutensa viettäneitä nuoria. 1980-luvun lapsista eli 1990-luvun nuorista valtaosa syntyi ja eli kaupungeissa. Tutkimusajanjaksona valtaosa nuorista eli murroksen aikaa myös työllisyyden näkökulmasta mitattuna. Päätoimisesti työssä käyvien nuorten määrä väheni 1980- ja 1990-luvuilla. 1990-luvun nuoria ei enää laskettukaan ammattiluokkiin, vaan heistä valtaosa kuului ryhmään koululaiset ja opiskelijat.⁷¹

Suomalaisnuorten juomatapojen välillä on myös maantieteellisiä eroja. Esimerkiksi Etelä-Suomen nuoret tutustuivat alkoholiin ja Alkon tuotevalikoimaan asiakkaan roolissa nuorempana kuin Keski- ja Pohjois-Suomessa asuvat nuoret. Nuorten juomistapaan ovat vaikuttaneet asuinpaikan lisäksi vanhempien työllisyystilanne ja yhteiskunnallinen asema. Nuorten varallisuus näkyy heidän alkoholinkulutuksessaan. Mitä enemmän nuorilla oli taskurahaa, sitä todennäköisemmin heidän alkoholinkäyttönsä alkoi nuorena.⁷²

⁶⁹ Haapala, teoksessa Aapola, Kaarninen, 2003. 70–72.

⁷⁰ Ahlström teoksessa Peltoniemi, Voipio, 1983. 93–102.

⁷¹ Haapala, teoksessa Aapola, Kaarninen, 2003. 77–79.

⁷² Ahlström ym. 1994. 40–41, 71. Ahlström, teoksessa Peltoniemi & Voipio, 1983. 93–102.

Nuorten alkoholikokeilut tapahtuvat eri tilaisuuksissa ja eri tavoin. Ensikosketus alkoholiin on voitu saada kotona vanhempien tarjoaman maistiaisen muodossa tai sitten toisten nuorten kanssa kaukana kodin piiristä. Vuonna 1994 12-vuotiaista suomalaisnuorista yli 70 % ei ollut kokeillut alkoholia. 14-vuotiailla vastaava prosenttiluku oli noin 40 % ja 16-vuotiailla noin 10 %. Mitä vanhempi nuori on kyseessä, sitä todennäköisemmin hän on ainakin kokeillut alkoholia. Täysi-ikäiseksi ehtineistä nuorista alkoholia kokeilemattomien osuus oli alle 10 prosenttia.⁷³ Suurta loikkaa alkoholin käytössä ei siis enää tapahtunut ikävuosien 16 ja 18 välillä.

14–18 vuotta täyttäneiden ikäryhmissä vähintään kerran viikossa alkoholia käyttävien osuudet lisääntyivät 1980-luvulta 1990-luvun loppuun asti. Nuorison terveystapatutkimuksen mukaan toistuva humalajuominen yleistyi 14–18-vuotiailla vuoteen 1993 asti.⁷⁴ Alkon itsensä tekemän selvityksen mukaan alkoholinkulutus 100 % alkoholina mitattuna nousi vuosina 1985–1990 8,02 litrasta 9,53 litraan. Vastaavasti vuosina 1990–1995 15 vuotta täyttäneiden alkoholinkulutus laski 9,53 litrasta 8,31 litraan.⁷⁵ Tutkimusajankohdan alussa siis elettiin nuorten kasvavan kulutuksen aikaa, joka kääntyi laskuun vuodesta 1990 alkaen jatkuen vuoteen 1995 saakka.

Nuoriso ei ole vaikuttanut vuosina 1985–1995 välisenä aikana kovin yhtenäiseltä joukolta, jota lähteä valistamaan. Kyseessä on tuolloinkin ollut ympäri Suomea jakautunut ihmisryhmä, jonka varallisuus ja elintaso on vaihdellut. Valtaosa nuorista on tutustunut alkoholiin jossain nuoruutensa vaiheessa, mutta tavat ja paikat alkoholin käytölle ovat vaihdelleet, kuten tässä luvussa on esitetty. Tämän tutkimuksen alkoholivalistusmateriaaleissa nuorten asuinpaikkaa ei ole erityisesti huomioitu. Ainoastaan *Hup-peli*-tietokonepelissä tapahtumat sijoittuvat Helsinkiin, minkä voidaan katsoa vetoavan jossain määrin enemmän pääkaupunkiseudulla asuviin nuoriin.

⁷³ Ahlström ym. 1994. 17–21.

⁷⁴ Rimpelä, Lintonen, Pere, Rainio, Rimpelä, 2002. 6, 26.

⁷⁵ Alkoholitilastollinen vuosikirja 1985, 34. Päihdetilastollinen vuosikirja 1997, 63.

3. Kuluttaja- ja häittavalistus 1985–1987

Vuosina 1985–1987 Alkon toteuttama valistustoiminta jakautui kahteen osa-alueeseen: kuluttajavalistukseen ja häittavalistukseen. Kuluttajavalistuksen tehtävänä oli kertoa alkoholijuomien ominaisuuksista ja käyttötavoista. Häittavalistuksen tarkoitus oli puolestaan tuoda esiin alkoholinkäyttöön liittyviä sosiaalisia, terveydellisiä ja taloudellisia häittoja. Kuluttajavalistusta toteutettiin alkoholimyymälöissä esimerkiksi esitteiden, julisteiden ja näytevitriinien kautta. Lisäksi Alkon myyjät toteuttivat ns. paikallista koulutusta myymälöissä. Häittavalistusta toteutettiin sitäkin aineistopohjaisesti mutta myös yhteistyössä järjestöjen ja viranomaisten kanssa. Yhteistyötä Alkon kanssa ovat tehneet lukuisat kansalaisjärjestöt, sekä esimerkiksi Koripalloliitto, Jääkiekkoliitto ja Palloliitto. Urheilun kattojärjestöjen kanssa järjestetyt urheilutapahtumat, kuten ”Terveet ympyrät” -koripallokisa, ovat esimerkkejä yhteistyötapahtumista, joissa Alko on alkoholivalistustaan toteuttanut⁷⁶.

Valistustoiminnan kautta jaettujen valistustuotteiden määrä on ollut kuluttaja- ja häittavalistuksen toiminta-aikana suurehko. Alko on toimittanut ”satoja tuhansia” alkoholin käyttöön ja sen aiheuttamiin terveyshäittoihin liittyviä oppaita, esitteitä, julisteita ja tarroja jaettavaksi peruskoulutuksen yksiköille, lukioille, ammatillisille oppilaitoksille sekä nuorisotilaisuuksiin. Myymälöiden kautta jaettujen sekä suomen- että ruotsinkielisten esitteiden määrä on noussut tarkastelun kohteena olevana ajanjaksona arviolta 1,8 miljoonasta esitteestä noin 2,5 miljoonaan esitteeseen.⁷⁷ Tietokonepeleihin Alko ei vielä kuluttaja- ja häittavalistuksen aikana laajentanut valistusmateriaaleja.

⁷⁶ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1985. Valtiopäivät, 1986, Asiakirjat B1. 31, 33, 36. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1986. Valtiopäivät, 1987, Asiakirjat B1. 31, 33, 35–36. Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987. Valtiopäivät, 1988, Asiakirjat B2. 7, 11–17, 33–37.

⁷⁷ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1985. Valtiopäivät, 1986, Asiakirjat B1. 31, 33, 36. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1986. Valtiopäivät, 1987, Asiakirjat B1. 31, 33, 35–36. Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987. Valtiopäivät, 1988, Asiakirjat B2. 7, 11–17, 33–37.

3.1. Haittavalistuksen esitteet

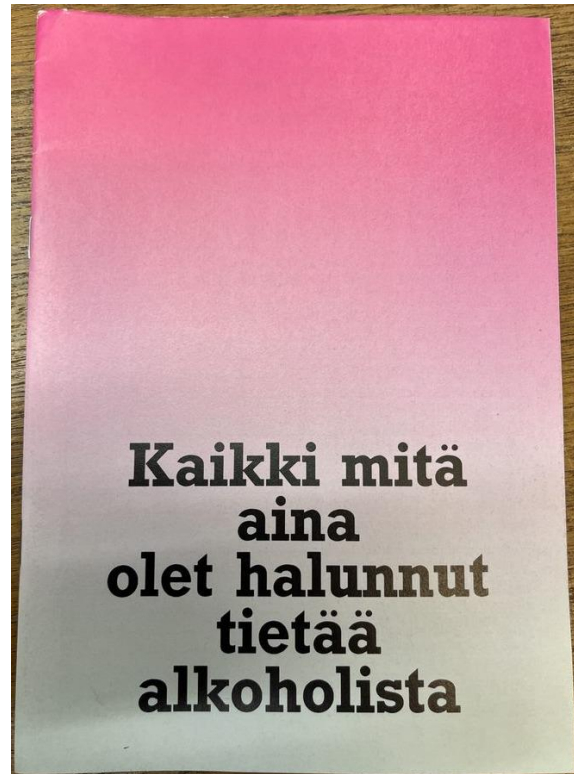
Kuva 1: Mitä haittaa on alkoholista -esitteen (1985) etukansi.

Tämän aikajakson esitteissä valtaosan tuottajaksi on merkitty ”Oy Alko Ab – Haittavalistus”. Poikkeuksellisesti vuonna 1985 painetussa *Mitä haittaa on alkoholista?* -esitteessä tekijäksi on merkitty Alkoholivalistus. Esite on ollut ilmeisesti jakelussa molempien valistuksen osa-alueiden kautta. Tältä ajanjaksolta tarkastelun kohteena olevia Alkon itsensä tuottamia esitteitä on neljä kappaletta: *Mitä haittaa on alkoholista?* (1985), *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* (1986), *Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa* (1986) sekä *Kaikki mitä olet halunnut tietää alkoholista* (1987). Lisäksi vertailun vuoksi mukana on

Haittavalistusyksikön yhdessä Suomen Kuntourheiluliitto ry:n kanssa tuottama *Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi* -esite vuodelta 1987. Mielenkiintoisena voitaneen pitää sitä, että Alkon hallintoneuvoston kertomuksessa mainitaan vuoden 1987 myymälöissä tapahtunutta esitejakelua koskien erikseen esitteet *Kaikki mitä olet halunnut tietää alkoholista* ja *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?*⁷⁸. Ilmeisesti haittavalistusesitteet ovat kelvanneet nekin kuluttajavalistuksen jakelukanavalle eli myymälöihin. Kooltaan kaikki esitteet ovat A5-paperiarkin kokoisia vihkoja, jotka on painettu värillisenä. Esitteiden sivumäärä vaihtelee. *Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa* -esite on 13-sivuisena lyhyin esitteistä, kun taas 23-sivuiset *Mitä haittaa on alkoholista* ja *Kaikki mitä olet halunnut tietää alkoholista* ovat esitteistä laajimmat.

⁷⁸ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987. Valtiopäivät, 1988, Asiakirjat B2. 7, 11–17, 33–37.

Tuottajan lisäksi esitteissä mainitaan lähes poikkeuksetta ainakin kirjoittaja. Esitteistä ainoastaan *Mitä haittaa on alkoholista?* ei sisällä tietoa sen kirjoittajista. *Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa* -esitteen osalta kirjoittajia on vain yksi: alkoholitutkija Jouko Manninen. *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* ja *Kaikki mitä olet aina halunnut tietää alkoholista?* sekä *Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi?* -esitteet puolestaan sisältävät yksityiskohtaisen erittelyn käsikirjoittajista, toimittajista sekä tekstin läpikäynnin tehneistä henkilöistä. *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* -esitteen käsikirjoituksen on koostanut Leena Warsell Alkon Haittavaliustusyksiköstä. Professori Mikko

Kuva 2: Kaikki mitä olet aina halunnut tietää alkoholista -esitteen (1987) etukansi.

Salaspuro ja tutkija Anja Koski-Jännes ovat vastanneet esitteen läpikäynnistä ja täydentämisestä. *Kaikki mitä olet aina halunnut tietää alkoholista?* -esitteen toimittajina ovat olleet Arja Saunio ja Leena Warsell Haittavaliustusyksiköstä. Alkon Haittavaliustusyksikön työntekijöiden lisäksi esitteiden tekemiseen ovat kohdalla osallistuneet dosentti Peter Eriksson Alkon tutkimuslaboratoriosta, dosentti Reino Ylikahri Helsingin yliopistollisen keskussairaalan (HYKS) alkoholisairauksien tutkimusyksiköstä, sekä yhteiskuntatieteiden kandidaatti Matti Virtanen *Alkoholipolitiikka*-lehdessä. Maatalous- ja metsätieteiden kandidaatti Leena Packalén on käsikirjoittanut *Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi?* -esitteen. Esitteen tekemiseen ovat osallistuneet myös valitettavasti nimeämättömäksi jääneet asiantuntijat Suomen kuntourheiluliiton Ravinto- ja liikunta -ohjelmasta.

Esitteet poikkeavat toisistaan jossain määrin tavoitteenasettelun osalta. Osassa tavoitteet mainitaan selvästi, ja ne selitetään yksityiskohtaisesti auki. Tällaisia esitteitä ovat kaikki Haittavaliustusyksikön julkaisemat esitteet. Tavoitteiden asettamisesta huolimatta esittämistavat poikkeavat kaikkien kolmen osalta kuitenkin huomattavasti. *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* -esitteessä tavoitteiksi mainitaan tuen ja tiedon tarjoaminen sekä

alkoholiongelmista puhumisessa rohkaiseminen. *Kaikki mitä aina olet halunnut tietää alkoholista* -esite puolestaan toimii nimensä mukaisesti alkoholin käyttäjien taskukokoisena yleistietoesitteenä. Kunnianhimoisin esitteistä on Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa. Esitteessä nimetään Alkoholiyhtiön tiedotuksen ja valistuksen periaatteet, jotka perustuvat alkoholilainsäädäntöön: Alkoholin aiheuttamien haittojen ja vaurioiden minimoiminen, alkoholista pidättäytymiseen kannustaminen, runsaan alkoholinkäytön haitallisuus, kertaluontoisen ja väärin ajoitetun juomisen mahdollinen suuri haitta sekä toisaalta kohtuullisen alkoholinkäytön ”haitattomuus” verrattuna muuhun kuluttamiseen. Nämä periaatteet ovat pitkälti Matti Virtasen tutkimuksessaan esittelemien Alkon itselleen asettamien valistusvaatimusten mukaisia⁷⁹.

3.2. Nuoret toissijaisesti valistettavina

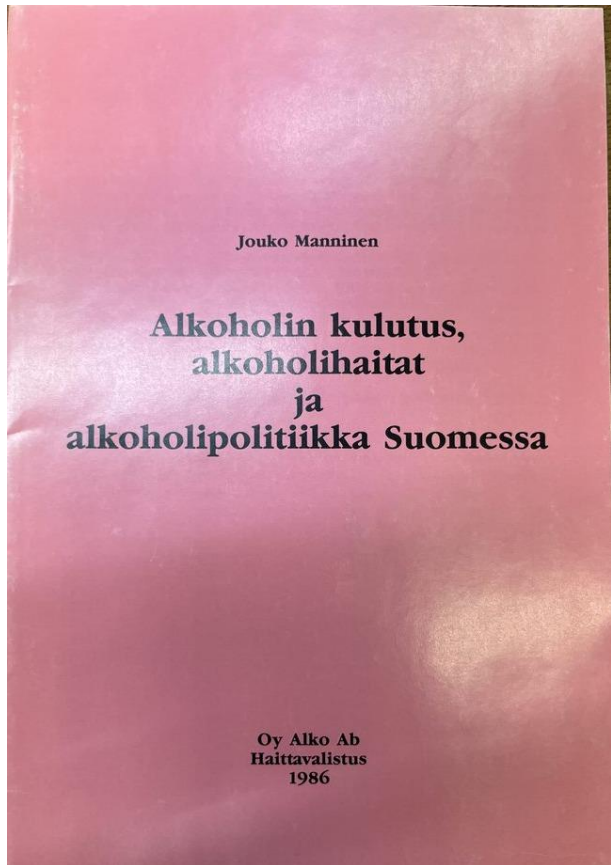

Kuva 3: Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa? -esitteen (1986) -etukansi.

Mikään tutkimusaineiston tämän vaiheen esitteistä ei ole yksinomaan nuorille suunnattu, vaan esitteet ovat yleisesti alkoholinkäyttäjille sekä toisaalta alkoholin aiheuttamista haitoista ja reaktioista kiinnostuneille suunnattuja. Tästä huolimatta nuoret mainitaan alkoholinkäyttäjinä esimerkiksi tilastojen valossa, alkoholin vaikutusten osalta poikkeavana ryhmänä tai valistuksen kuluttajina. *Kaikki mitä olet aina halunnut tietää alkoholista* poikkeaa muista esitteistä siltä osin, että se sisältää kokonaisen nuorten elimistön alkoholinsietokykyä käsittelevän alaluvun. Teksti ei kuitenkaan puhuttele nuoria suoraan, vaan sanomaa tuodaan esiin yleistajuisesti puhumalla esimerkiksi nuorten ruumiinrakenteen eroista eri ikävaiheissa

⁷⁹ Virtanen, 1981. 21–24.

verrattuna aikuisiin, kouluikäiselle alkoholinkäytöstä koituvista terveyshaitoista ja alkoholin vaarallisuudesta imeväiselle. Tällainen yleistajuisuus on läsnä myös muissa aikajakson tarkasteltavana olevissa esitteissä, joissa nuoret lähinnä välähtelevät tekstin lomassa ainoastaan eräänä alkoholia käyttävänä ryhmänä. *Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi?* -esite eroaa muista esitteistä, sillä siinä nuoria ei erikseen mainita lainkaan. Kaikki alkoholin ravintopitoisuutta sekä terveysvaikutuksia koskevat alakohdat ovat vailla ikään tai sukupuoleen liittyviä tarkennuksia.

Kuva 4: Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa -esitteen (1986) etukansi.

Nuoret ovatkin esitteissä lähes yksinomaan toissijaisia valistettavia. Heidät nähdään henkilöinä, jotka tulee huomioida ja joihin esimerkiksi vanhempien tulee kiinnittää huomiota. *Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa* -esitteessä nuorille tosin annetaan tunnustusta heidän tiedostavuudestaan valistuksen osalta. On kuitenkin huomioitava, että esitteen rajaus nuorison osalta on alle 30-vuotiaat, eli nuorimpien alkoholia käyttävien lisäksi myös jo pitkään Alkossa laillisesti asioineet henkilöt on laskettu nuorten joukkoon.

Nuoriin huomaamattomasti vetoaminen tai heidän toissijaiseksi valistettavaksi jättäminen saattaa olla peräisin Alkon vuonna 1981 asettamalle nuorisovalistusta koskevalle ohjenuoralle. Nuoret nähtiin tuolloin tärkeänä kohderyhmänä, mutta vetoaminen nuoriin tuli toteuttaa liiallista aktiivisuutta välttämällä. Samalla todettiin, että työikäistä väestöä valistamalla päädyttäisiin myös nuorten valistamiseen sillä nuorten vanhemmat toimivat kasvattajina ja valistuksen välittäjinä.⁸⁰

⁸⁰ Pekkala, Manninen, Nieminen, Nylund, 1981. 158–159.

Esitteistä *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* ja *Kaikki mitä aina olet halunnut tietää alkoholista* sekä *Mitä haittaa on alkoholista?* hyödyntävät ulkoasussaan sarjakuvamaista kuvitusta ja piirroksia. *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* sekä *Mitä haittaa on alkoholista?* luottavat etukansissaan värikkääseen kuvitukseen. Vastaavasti *Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa* -esitteessä ainoat kuvituskuvat ovat tilastodiagrammeja. Esitteen etu- ja takakansi ovat lähes yksivärisen pinkkejä ja sisältävät otsikon lisäksi ainoastaan tiedon esitteen kirjoittajasta ja julkaisijasta sekä julkaisuvuodesta. Sinänsä sarjakuvamaista ulkoasua ei voida pitää erityisesti nuorten kosiskeluna tai heihin vetoamisena. Leikkisä ja piirrosperäinen kuvitus kuitenkin luo esitteelle houkuttelevamman ulkoasun ja mahdollisesti madaltaa kynnystä tarttua vakavasta aiheesta kertovaan esitteeseen. Sen sijaan pelkistetty ja kuvittamaton ulkoasu on voinut vähentää nuoren kiinnostusta materiaalia kohtaan.

3.3. Kuluttaja- ja haittavalistuksen teemat

Alkoholinkäyttö esitetään esitteissä eri valossa. Esitteistä vanhimmassa, *Mitä haittaa on alkoholista*, puhutaan ”suomalaisesta humalasta” ja verrataan suomalaista juomatapaa ranskalaiseen juomatapaan: suomalainen juomatapa ”tuntuu nahoissa” ja kertakäyttö on valtaisa, kun taas ranskalainen juomatapa jakaa alkoholinkäytön tasaisemmin. Minna Sääskilahden mukaan kansainvälisyysteema ja suomalaisten vertaaminen toisten maiden asukkaisiin on suomalaisen alkoholivalistuksen kestoteema, joka nousee esiin erityisesti nuoren kohdalla tai nuorten vanhemmille puhuttaessa. Sääskilahti mainitsee mahdollisena syynä tähän suomalaisen alkoholipolitiikan perustelut, joissa tukeudutaan kansalliseen myytinrakentamiseen ”suomalaisesta viinapäästä” ja käsitykseen suomalaisista sivistymättöminä alkoholinkäyttäjinä.⁸¹ Suomalainen viinapää on Matti Peltosen mukaan jatkoa Suomessa jo 1600-luvulta asti käydylle alkoholikulttuuriin liittyvälle keskustelulle. Tässä keskustelussa on usein noudatettu asetelmaa, jossa sivistyneistö ja säätyläiset paheksuvat rahvaan kansanomaisia alkoholinkäyttötapoja. Suomalaisen viinapään käsitteen takana ei ole tuona aikana ollut tilastoihin tai tutkimukseen perustuvaa tietoa alkoholinkäytön erityispiirteistä. Sen sijaan 1900-luvulta alkaen tilastoja alkaa olla, ja ne on valjastettu tukemaan myyttiä suomalaisen alkoholinkäytön runsaudesta ja rujoudesta.⁸² *Kaikki mitä aina*

⁸¹ Sääskilahti, 2006. 69–72.

⁸² Peltonen, 1988. 15–17.

olet halunnut tietää alkoholista -esitteessä holhoavaa valistusta ja kirjoittajan auktoriteettiasemaa pyritään pehmentää toteamalla, ettei esitteen pyrkimys ole varoitella tai pelotella. Tällaisella toteamuksen haluttua vaikutusta lukijaan on aiheellista epäillä.

Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa esittelee alkoholipolitiikkaa ja sivuaa Alkon roolia siinä esimerkiksi tiedotuksen ja valistuksen toteuttajana. Esitteessä otetaan jonkin verran eroa viinamyytteihin ja pyritään tukemaan Alkon roolia esittelemällä monipuolisesti alkoholin kulutusta tilastojen valossa. Valistuksen osalta merkittävää on sen sisällön määrittäminen sekä sen kytkeminen osaksi alkoholilainsäädäntöä. Esitteen pääasiallinen tarkoitus on alkoholipolitiikkaa epäilevän vakuuttaminen sekä toisaalta siitä kiinnostuneille aiheen perusteleva. Myös *Mitä haittaa on alkoholista* -esite ottaa kantaa alkoholipolitiikan toteuttamiseen. Esitteen mukaan Alko on Suomessa alkoholipolitiikan käytännön päähoitaja Suomessa, ja sen linja alkoholipolitiikan hoitamisessa on kulutuksen kasvun rajoittaminen sekä kasvun taittaminen laskuksi. Alko ei kykene kaikesta huolimatta sanelemaan alkoholiolojen kehittymistä vaan ainoastaan vaikuttamaan niihin hinta- ja jakelupolitiikan kaltaisilla työkaluilla. Merkillepantavaa on, että esitteessä mainitaan myös, etteivät liian korkeat hinnat tai harva jakelujärjestelmä johda muuhun kuin haittojen kasvuun suhteessa hyötyyn. Esitteessä todetaan myös, ettei Alkon tehtävä ole tuottaa ylimääräistä päänsärkyä kuluttajille vaan ajatella alkoholiasioissa yhteiskunnan parasta. Alkon ja yhtiön alkoholipoliittisen toimijuuden puolustaminen on Alkon itsensä valistusmateriaaleilleen Matti Virtasen mukaan asettama tavoite⁸³. Alkoholilainsäädäntöön valistusmateriaaleissa on vedottu ja se on teemana suorastaan suosittu, erityisesti ennen vuotta 1965 tuotetuissa tekstivalistusmateriaaleissa⁸⁴.

Alkoholin käytön osalta puhutaan runsaammin ongelmakäytöstä sekä runsaasta käytöstä kuin kohtuudesta, mikä tulee esimerkiksi *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* -esitteessä esiin lähinnä riskikäytön kuvailussa. *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* -esitteessä mainitaan suoraan tavoitteena myös tuen ja tiedon tarjoaminen sekä keskustelun lisääminen. Esitteen pääkohderyhmänä ovat alkoholistit sekä runsaan liikakäytön oireista kärsivät juomarit. Samaisessa esitteessä esiintyvät nuoret tulevat esiin alkoholivalistuksen kestoteeman eli

⁸³ Virtanen, 1981. 22–23.

⁸⁴ Sääsilahti, 2006. 90–94.

perheen yhteydessä. Perhe-elämässä olevan alkoholiongelma ei esitteen mukaan välttämättä näy samalla tavalla kuin yksinään tai parisuhteessa elävillä. Alkoholiongelma koskee myös lapsia, ja esite haluaakin antaa työkaluja lasten kanssa aiheesta keskustelemiseen. Perheteeman yhteydessä nousee alkoholivalistusteksteissä yleensä myös huoli lapsista⁸⁵. *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* kehottaakin tekemään lapselle selväksi, ettei aikuisen alkoholiongelma ole hänen syynsä, jotta lapsi ei syyllistäisi itseään vanhempansa tekemisistä. Esitteen valitsema linja vastaa Alkon valistusmateriaalille asettamiin vaatimuksiin kuvatessaan alkoholin riskikäyttöä⁸⁶. On kiinnostavaa huomata, että esitteet eivät käsittele kohtuullisen alkoholinkäytön vaihtoehtoa. Juuri tämänkaltaisen valistuksen yhteydessä odottaisi löytävänsä tietoa vähemmän haitallisesta alkoholinkäytön tavasta.

Alkoholivalistuksen kestoteemoista myös terveys nousee esiin esitteissä *Kaikki mitä aina olet halunnut tietää alkoholista* ja *Mitä haittaa on alkoholista. Mitä haittaa on alkoholista* -esitteessä alkoholin terveyshaitoista mainitaan krooniset haitat kuten mielenterveysongelmat, maksakirroosi sekä syrjäytyminen. Näiden ohella esitteessä esiintyvät myös kertahaitat kuten keskushermostoa lamaava vaikutus sekä alkoholimyrkytys. Myös alkoholin aiheuttama tapaturmariskin kasvaminen mainitaan esitteessä. Edellä mainitut haitat esiintyvät myös *Kaikki mitä aina olet halunnut tietää alkoholista* -esitteessä. Niistä mainitaan alkoholin runsaan kuluttamisen aiheuttamien vieroitusoireiden sekä esimerkiksi rasvamaksan kaltaisten alkoholisairauksien yhteydessä.

Haittavalistusvaiheen esitteiden tavasta esittää nuoret ja toisaalta puhua nuorten alkoholinkäytöstä voidaan vetää johtopäätös, ettei tarkoitus ole ainakaan ensisijaisesti herättää keskustelua nuorten itsensä parissa. Tämä ei ole yllättävää sillä esitteitä ei ole varsinaisesti tarkoitettu nuorille. Sen sijaan esimerkiksi nuorten vanhempien käymän keskustelun herättely sekä toisaalta oman alkoholinkäytön tapojen pohdinta ovat esillä. Nuoriin on siis voitu vaikuttaa esitteiden kautta välillisesti, mikäli aikuisten alkoholinkäyttöä koskeva pohdinta on heijastunut nuorten kotien oloihin ja ilmapiiriin.

⁸⁵ Sääsikälahti, 2006. 84–85.

⁸⁶ Virtanen, 1981. 22–23.

Tutkimusajankohtaan ajoittuu Alkon osalta mm. sosiaali- ja terveysministerinä vuonna 1987 toimineen sekä myöhemmin vuosina 2000–2012 Suomen tasavallan presidenttinä toimineen Tarja Halosen johdolla aloitettu ”Terveyttä kaikille vuoteen 2000 mennessä” -kampanja. Kampanjan tavoitteena oli viinakulttuurin muuttaminen valistuksen ja tutkimuksen keinoin. Erityistä huomiota tuli kiinnittää ”nuoriin sukupolviin”, joiden alkoholiajattelua ja -kulutusta tuli muokata vanhemman sukupolven käytäntöjä paremmaksi. Lisäksi kulutusta tuli yleisesti hillitä valistuksen sekä sen rinnalla toimineiden tehokeinojen eli hintapolitiikan sekä saatavuuden rajoittamisen avulla.⁸⁷ Tutkimuksen kohteena olevat esitteet ja pelit eivät suoraan mainitse kampanjaa.

Vuonna 1987 Alko kuitenkin uudisti haittavalistusmateriaalinsa ja *Kaikki mitä olet aina halunnut tietää alkoholista, Mikä on kohtuus, mikä jo liikaa?* sekä *Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi* mainitaan uusina esitteinä. Uudistusta koskevan raportoinnin yhteydessä mainitaan myös näiden esitteiden painosmäärät, jotka ovat vaihdelleet 20 000 ja 100 000 painetun esitteen välillä. Valistusmateriaalien uudistamisen myötä Alkossa päätettiin keskittyä jatkossa audiovisuaalisiin terveyskasvatusaineistoihin. Esimerkkinä tulevista aineistoista mainitaan vuodelle 1988 suunniteltu tietokonepelijulkaisu *Hup-peli*.⁸⁸

⁸⁷ Häikiö, 2007. 279–280.

⁸⁸ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987. Valtiopäivät, 1988, Asiakirjat B2. 7, 11–17, 33–37.

4. Kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus 1988–1991

Oy Alko Ab:n valistustoiminta siirtyi vuonna 1988 takaisin tiedotustoiminnan rinnalle. Haittavaalistus jäi terminä pois, ja sen tilalle luotiin uusi valistusjaottelu: kuluttajavalistus ja alkoholitiedotus. Kuluttajavalistus säilyi verrattain samana suhteessa vuosien 1985–1987 kuluttajavalistukseen. Edelleen annettiin tietoa alkoholijuomien ominaisuuksista ja hillitystä käyttötavasta. Toteutuksen paikkana toiminut myymälävalistus yhdessä henkilökunnan paikallisen kouluttamisen kanssa säilyi sekin samana.⁸⁹

Alkoholitiedotus vaikuttaa jatkaneen sujuvasti siitä, mihin haittavaalistus jäi. Yksikön työvälineenä toimi pääasiassa yhteistyö viranomaisten ja järjestöjen kanssa. Uutena toiminnan muotona nousee esiin elokuva- ja aineistopalvelu yhdessä joukkotiedotusvälineiden kanssa. Alkoholitiedotusta olisi Alkon hallintoneuvoston arvioiden mukaan voitu myös laajentaa kuluttajavalistuksen näyttämölle eli myymälöihin, mikäli kyseessä olisi ollut tarpeeksi iso kampanja. Alkoholitiedotuksen tehtävänä oli valistus- ja tiedotustoiminnan lisäksi, ja toisaalta sen välityksellä, Suomen alkoholijärjestelmän perusteleva sekä Alkon harjoittaman alkoholipolitiikan tukeminen.⁹⁰

Aiemmissa Alkon hallintoneuvoston kertomuksissa eduskunnalle ei mainittu nimenomaan Alkon itsensä harjoittaman alkoholipolitiikan tukemista. Kyseessä voi olla ero, joka johtuu alkoholiolojen kehitystä koskevan kertomuksen osalta tapahtuneesta muutoksesta. Vuonna 1989 kirjoitettu ja vuotta 1988 käsittelevä Alkon hallintoneuvoston raportti siirtyi liitteeksi, joka täydensi Valtioneuvoston eduskunnalle antamaa kertomusta päihdeolojen kehityksestä. Alkon laatima kertomus pysyi muodoltaan vertailukelpoisena aiemmin laadittujen kertomusten kanssa. Valtioneuvoston laatimassa kertomuksessa päihdeolojen kehityksestä keskityttiin paljon alkoholia laajemmin päihdeiden käyttöön Suomessa. Päihdekentän muita toimijoita, kuten raittiusyhdistysten, kuntien tai sosiaalitoimen ja lääkintöhallituksen toimia eriteltiin yksityiskohtaisesti. Sen sijaan Alkon toimintaa ei käytännössä erikseen mainittu.

⁸⁹ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi. Valtioapäivät, 1989, Asiakirjat B2. 14. liite. 35–38, 41–42

⁹⁰ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi. Valtioapäivät, 1989, Asiakirjat B2. 14. liite. 35–38, 41–42

Päihdepolitiikassa elettiin murroksen aikaa, sillä raittiusjärjestöjen avustusjärjestelmää muutettiin vuonna 1988, mikä johti pitkällä aikavälillä järjestöjen yhdistymiseen sekä laajaan toiminnan uudelleenarvioimiseen.⁹¹

Alkon kuluttajavalistuksen jakamien esitteiden määrä kasvoi verrattuna vuoteen 1987 n. 2,5 miljoonasta esitteestä n. 3 miljoonaan jaettuun esitteeseen. Esitteitä jaettiin sekä suomen- että ruotsinkielisinä. Valistusesitteitä oli jaettu myös peruskoulun opettajille, ravintola-alan oppilaitoksille sekä yksityishenkilöille. Ensimmäisiä Alkon julkaisemia tietokonepelejä ei huomioitu kovin isosti Alkon hallintoneuvoston Eduskunnalle laatimassa kertomuksessa. *Huppelin* (1988) ilmestymisestä on mainittu vuotta etukäteen kahdella lauseella, joissa todetaan lähinnä pelin ottamisesta käyttöön ja kerrotaan, minkäikäisille nuorille peli on suunnattu⁹². *Promillen* (1989) ilmestymisestä ei kertomuksessa mainita lainkaan. Kirjat, esitteet sekä erilaiset videot ja lyhytelokuvat saavat yhdessä urheilukampanjoiden kanssa pääroolin kertomuksessa.⁹³

4.1. Alkoholitiedotuksen esitteet

Vaikka Alkon valistusstrategia on muuttunut eduskunnalle kirjoitetun kertomuksen perusteella, esitteiden julkaisijat ovat pysyneet joko Haittavalistukseen kuuluvina tai jo tulevaisuutta ennakoiden Alkoholipoliittisen suunnittelun alla. Tämän vaiheen esitteistä Alkon yksin tuottamia ovat *Kirkas ja Pimeä* (1988), *13 tapausta Haraldin elämästä* (1988), *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?* (1990) ja *Repussa kilisee* (1991). Näiden esitteiden lisäksi tarkastelussa on Alkon Haittavalistuksen ja Diabetesliiton sekä Diabeteskeskuksen yhdessä tuottama *Diabetes ja alkoholi* (1989).

⁹¹ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1988. Valtiopäivät, 1989, Asiakirjat B2. 7, 25–29, 33–37.

⁹² Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987. Valtiopäivät, 1988, Asiakirjat B2. 7, 11–17, 33–37.

⁹³ Valtiopäivät, 1989, Asiakirjat B2. 14. Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi. 35–38.

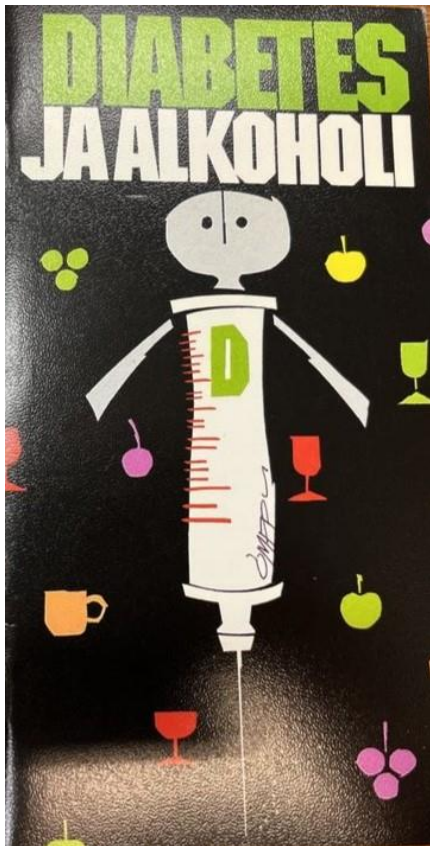

Kuva 5: 13 tapausta Haraldin elämästä -esitteen etukansi (1988).

Muodoltaan esitteet ovat huomattavasti heterogeenisempia kuin vuosina 1985–1987 julkaistut esitteet. *13 tapausta Haraldin elämästä* (1988) on Dik Brownen tunnetulla Harald Hirmuinen-sarjakuvalla höystetty 14-sivuinen ja kansia lukuun ottamatta mustavalkoinen lehtinen. Esite keskittyy ihmisen elämän avainkohtien hahmotteluun sekä niiden ja alkoholin välisen suhteen pohtimiseen. *Kirkas ja pimeä* (1988) on suhteessa aiempiin valistusesitteisiin mielenkiintoinen uusi lähestymistapa. Ilpo Tiihosen runokokoelma leikittelee jo nimessään alkoholilla, ja sen runot keskittyvät elämän ja siihen kuuluvan alkoholin ympärille. Julkaisumuodon osalta *Kirkas ja pimeä* on 17-sivuinen ja A5-arkin kokoinen vihko.

Tavoitteiltaan *13 tapausta Haraldin elämästä* ja *Kirkas ja pimeä* ovat jokseenkin samankaltaisia. Ihmiselämää kuvataan taiteen keinoin, joko sarjakuvan tai runouden kautta. Molemmat esitteet ovat yhden kirjoittajan tuotoksia. *13 tapausta Haraldin elämästä* on Klaus Weckrothin kirjoittama, kun taas *Kirkas ja pimeä* koostuu Ilpo Tiihosen teksteistä. Sosiaalipsykologi ja Tampereen yliopistossa assistenttina, yliassistenttina ja vs. apulaisprofessorina toiminut Weckroth oli oman kertomuksensa mukaan ollut synkempinä vuosinaan intohimoinen ryyppääjä ja suoranaisten juoppohullu, joka läpikävi esimerkiksi katkaisuhoidon ja A-klinikan tarjoaman avun etsiessään apua alkoholiin liittyviin

ongelmiinsa⁹⁴. Ilpo Tiihonen puolestaan oli useaan kertaan palkittu Pro Finlandia -mitalin saanut runoilija, jota on kuvattu Suomen tunnetuimmaksi nykyrunoilijaksi.⁹⁵

Kuva 6: Diabetes ja alkoholi - esitteen (1989) -kansi.

Diabetes ja alkoholi (1989) muistuttaa eniten tyyliältään 1980-luvun varhaisemman vaiheen valistusesitteitä, joissa alkoholiin liittyvä tilastotieto sekä alkoholin fysiologiset vaikutukset hallitsevat tekstiä. Esite on 18-sivuinen ja noin maitopurkin kokoluokkaa. Alkon tutkimuslaboratoriosta esitettä on ollut tekemässä dosentti ja tutkija Reino Ylikahri, joka oli siirtynyt Alkon palvelukseen HYKS:n alkoholisairauksien tutkimusyksiköstä. HYKS:n sisätautien klinikalta esitteen teossa on ollut mukana dosentti ja apulaisopettaja Veikko Koivisto. Diabetesliittoa on edustanut tiedottaja Tarja Sampo-Mäkinen. Leena Warsell Alkon Haittavalistusyksiköstä on vastannut esitteen suunnittelusta. Kuvitus on Osmo Omenamäen käsialaa ja taitto puolestaan Katariina Ihon tuotos. Tavoitteeksi esitteelle on asetettu antaa perustietoja alkoholin ja diabeteksen yhteisvaikutuksesta sekä lisätä tietoa siitä, miten paljon, missä tilanteessa ja missä muodossa

diabeetikko voi käyttää alkoholia. Grafiikoiltaan *Diabetes ja alkoholi* jatkaa sarjakuvamaiseen tapaan kuvitettujen esitteiden sarjaa. Kannen huomiota herättävästä väriasettelusta huolimatta esitteen tekstiosiot ovat perinteiseen tapaan mustaa tekstiä valkoisella taustalla. Diabetes ei ole esitteessä ensimmäistä kertaa esillä Alkon valistusmateriaaleissa, sillä ainakin kahta vuotta *Diabetes ja alkoholi* -esitettä aikaisemmin ilmestyneessä *Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi* -esitteessä mainitaan diabetes yhden alaluvun verran. *Diabetes ja alkoholi* on kuitenkin ensimmäinen kokonaan tämän suhteen käsittelyyn omistettu esite.

Toisit sä mullekin viinipullon äiti? (1990) on vanhemmille tarkoitettu valistusesite, joka keskittyy yksinomaan nuorten alkoholinkäyttöön ja sen tapoihin. 20 sivun mitalla ja poikkeavalla A4-kokoisella ulkomuodollaan esite vaikuttaa suorastaan järkälemäiseltä

⁹⁴ Weckroth, 2000. 437–438. Luostarinen, 2021.

⁹⁵ Kanerva, Määttänen, 2021.

verrattuna muihin aikakauden vihkosiin. Esitteen tarkoituksena oli toimia kasvatuksen tukena sekä tarjota lukuisia esimerkkejä tilanteista, joissa nuoret tai nuoret ja vanhemmat yhdessä ovat alttiita alkoholikäytölle. *Repussa kilisee* (1991) puolestaan on ensimmäinen suoraan nuorille suunnattu ja nuoria puhutteleva esite. Esitteen tavoitteeksi on asetettu kehoitus nuorille tarkastella omaa alkoholikäyttöä tai täydentää tietoja aiheesta. Molemmat nuorille täsmäsuunnatut esitteet ovat ulkoasultaan mustavalkoisia. *Repussa kilisee* on kuitenkin monien muiden valistusesitteiden tapaan A5-arkin kokoinen ja pituudeltaan 14 sivun mittainen. Esitteiden kuvituksissa on hyödynnetty Laajasalon nuorisotalon ”jengiä” ja muita esiintyjä. *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?* kuvaa nuoria kävelemässä kaupungissa, ajamassa mopolla sekä esimerkiksi ylioppilasjuhlia viettämässä. Laajasalon nuorisotalon nuoret ovat ensimmäisiä nuoria, jotka esiintyvät esitteissä valokuvissa.

4.2. Alkoholitiedotuksen tietokonepelit

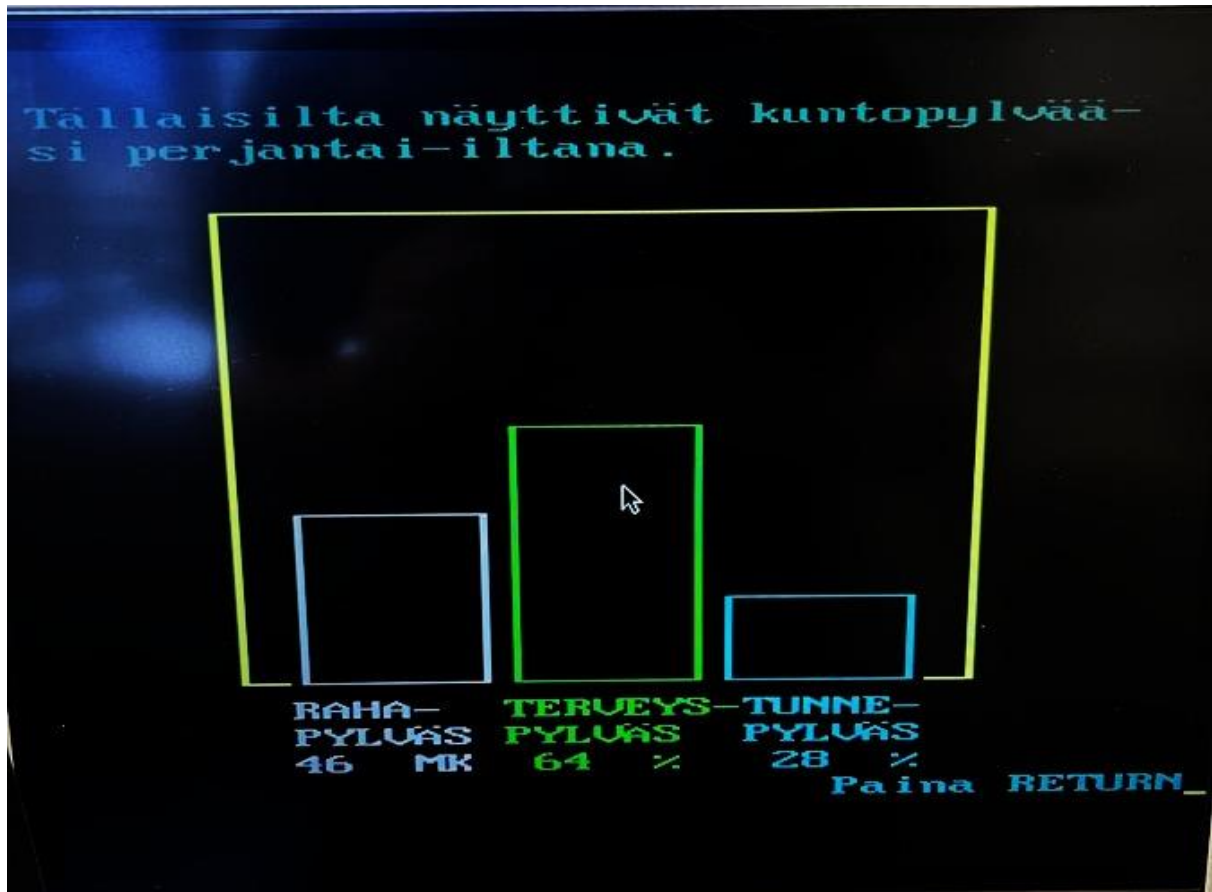
Kuva 7: Kuvakaappaus Hup-pelin (1988) pelinäköymästä. Kuvan alalaidassa pusakkaan sonnustautunut pelihahmo kävelemässä Kaivopuistossa.

Alkon julkaisemista peleistä vanhimmat ovat *Hup-peli* (1988) ja *Promille* (1989). Sekä *Hup-peli* että *Promille* ovat tietokoneelle tarkoitettuja, levykkeellä julkaistuja pelejä. Niitä on voinut ostaa ja tilata Alkon Haittavalistussyksiköstä. Pelit poikkeavat esitteistä maksullisuutensa osalta, sillä esitteitä on voinut tilata ilmaiseksi. *Hup-pelin* hinta on ollut kuluttajalle 700 markkaa, joka vastaisi vuonna 2024 arviolta noin 244 euroa⁹⁶.

Hup-peli on 13–16-vuotiaille nuorille suunnattu yksin pelattava peli eli yksinpeli, jossa pelaajan tulee ohjata pelihahmonsa pelin sisäisessä ajassa mitattuna viikon mittaisena aikana läpi virtuaalisen Helsingin seikkaillen sokkotreffeille. Pelihahmo liikkuu konkreettisesti kaupungin kaduilla nuolinäppäimin ohjattuna. Hahmon liikkussa virtuaalisia katuja pitkin kaupunginosa vaihtuu hahmon ylittäessä peliruudun rajan. Kovin pitkä peli *Hup-peli* ei ole, vaan vuorokausi vaihtuu pienen vaeltelun ja muutaman suoritetun tehtävän jälkeen, riippuen toki pelaajan valinnoista. Pelihahmon matkaa eri kaupunginosien läpi treffeille mutkistavat erilaiset ja usein päihtisiin jollain tapaa liittyvät sattumukset, joita hän kohtaa Helsingin eri kaupunginosissa. Esimerkkinä tällaisesta tilanteesta on pelihahmon ystävänsä Niiloon törmääminen, juuri kun olet saapunut treffikumppanisi kotitalon ovelle. Pelaaja kykenee näissä sattumatilanteissa tekemään lyhyen tarinan luettuaan valintoja, joiden perusteella peli etenee. Valinta voi olla esimerkiksi Niilon tapaamisen yhteydessä joko ottaa Niilon isän baarikaapista löytyneestä konjakkipullosta ”kunnon siivu” tai kieltäytyä tarjouksesta. Valinta tiivistyy usein siihen, päätätkö nauttia alkoholia ja kuinka paljon vai jätätkö juomatta. Usein vaihtoehtoja ei ole kovin monta, mutta peräkkäiset valintatilanteet ovat mahdollisia. Pelaaja voi siis ensin päättää nauttia alkoholia ja myöhemmin kieltäytyä lisäannoksesta. *Hup-pelissa* pelaajalla on käytössään omaa rahaa sekä valinnan vapaus oma tunne-elämää ja terveyttä koskevissa kysymyksissä. Nämä kolme ominaisuutta muodostavat arvopalkit, jotka pelin edetessä tulisi pitää mahdollisimman korkeissa pisteissä päästäkseen treffeille sekä välttääkseen pelin ennenaikaisen päättymisen. Alkoholin käyttö tai esimerkiksi uhkapelaaminen syövät pelaajalta arvopalkeista rahaa, nakertavat terveyttä ja horjuttavat tunne-elämää. Mitä enemmän käytät alkoholia, sitä todennäköisemmin pelin läpäisemisen kannalta tärkeät arvopalkit hupenevat. Peli on mahdollista kuitenkin läpäistä, vaikka alkoholia käyttäisikin. 13–

⁹⁶ Arvio on laskettu Tilastokeskuksen rahanarvonmuuntimella, joka perustuu elinkustannusindeksiin 1914:1-6=100 ja joka huomioi vuoden 1963 rahauudistuksen ja vuoden 2002 euroon siirtymisen. Summaa voidaan pitää suuntaa antavana.

16-vuotiaille suunnatun pelin tavoite on ohjata pelaajaa kohti terveydelle myönteisiä valintoja. Peli pyrkii myös humalahakuisten ja alkoholia ihannoivien mielikuvien ja asenteiden korjaaminen parempaan⁹⁷.

Kuva 8: Hup-pelin "kuntopylväät", kuva peliruudun näkymästä.

Promille on sekin yksinpeli, joka on kuitenkin enemmän alkoholilaskuria kuin peliä muistuttava ohjelma. Pelaaja voi istua virtuaalisessa baarissa ja tilata juomia sekä ruokaa sekä selvittää, miten nämä tilaukset vaikuttavat hänen humaltumiseensa joko kehon sisältämien alkoholigrammojen tai promillelukemien muodossa. Virtuaalisen baarin vaihtoehtona on valita alkoholitietoisku, jossa pelaaja pääsee nauttimaan erilaisista alkoholifaktoista. Pelin kielivalikoima mahdollistaa pelaamisen joko suomeksi, ruotsiksi tai englanniksi. *Hup-peliin* verrattuna *Promillen* virtuaaliympäristö on rajattu ja maltillinen. Pelihahmo ei liiku tai näy

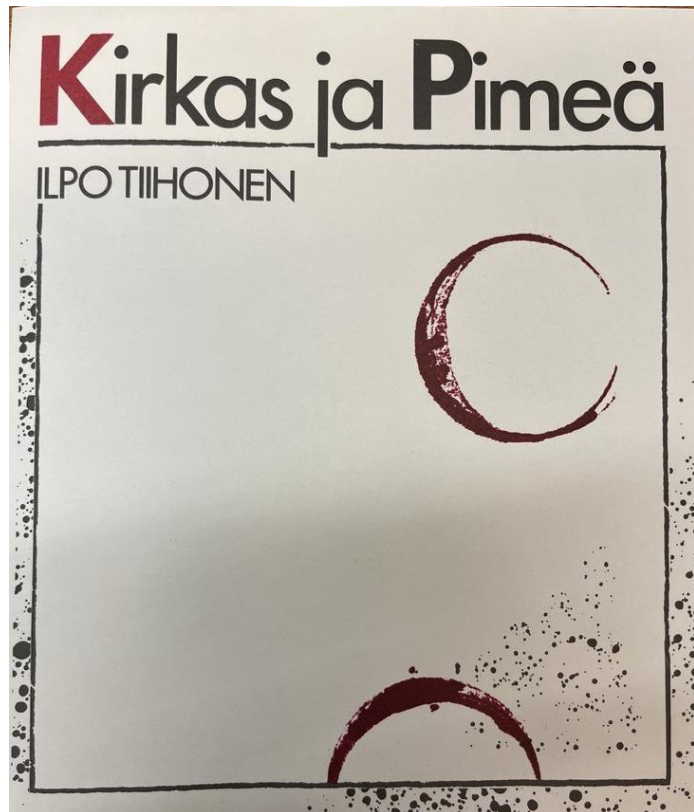
⁹⁷ Hup-pelin mainos, MikroBitti 11/1988, Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholilojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi. Valtioapäivät, 1989, Asiakirjat B2. 14. Liite. 35–38.

ruudulla. Ainoastaan baari, jossa pelaaja istuu, näkyy peliruudussa. Alkoholitietoiskussa peliruutu täyttyy alkoholia koskevasta tiedosta.

4.3. Välilliset valistettavat ja nuoret pelaajat

Tämän vaiheen esitteistä *13 tapausta Haraldin elämästä* jatkaa linjalla, jossa nuoria ei puhutella erikseen ja jossa nuoret tai lapset esiintyvät ainoastaan mainintoina tekstin lomassa. Esitteessä nuoret ja lapset tulevat esiin seuraavissa tilanteissa: lapset muuttavat pois kotoa, perhe voi hajota ja lapsuus voi olla onneton. Nuoruus ei esiinny esitteessä yhtenä ihmiselämän avainkohtana. Sen sijaan esite keskittyy aikuisen ja jo varttuneemman henkilön elämän avainkohtiin kuten parisuhteeseen, työelämään ja perhe-elämään.

Tiihosen runokokoelmassa *Kirkas ja pimeä* nuoret esiintyvät, mutta koska he ovat runoissa esiintyviä henkilöahmoja, viittaukset eivät ole täysin selviä tai suorasanaisia. Esimerkiksi runossa "Likainen enkeli" kuvaillaan reppu selässä rappusille jäänyttä yön enkeliä sekä jouluyönä roskalaatikoista taivaaseen nousevia satoja kavereita ilman papereita.

Kuva 9: Kirkas ja Pimeä -esitteen etukansi (1988)

Viittaus paperittomiin kavereihin luo yön enkelistä kuvan alaikäisenä alkoholinkäyttäjänä. Runossa "Prinsessa" puolestaan kuvataan nuorta Kristiinaa, joka humalapäissään virtsaa torille ja puristelee "kakkukynttilöitä" leuastaan. Runossa esiintyy prinsessa Kristiinan lisäksi myös säästöpankin syöksykourun alle oksentava prinssi. Näissä kuvauksissa nuoruus ja nuoren elämän aidot miljööt ovat vahvasti läsnä.

Diabetes ja alkoholi on esitteistä faktapitoisin. Pohtivaa tekstiä on niukasti, mutta asiaa diabeteksestä ja sen hoidosta on paljon. Nuoret esiintyvät ainoastaan puhuttaessa alle 35-vuotiaiden ryhmästä, koska diabetes puhkeaa yleisimmin tässä ikävaiheessa. Lisäksi alle 35-

vuotiaista käytetään termiä nuoruusiän diabeetikko. Esitteessä todetaan alkoholin kuuluneen diabeetikoille kiellettyihin nautintoaineisiin vielä kaksikymmentä vuotta ennen esitteen julkaisuajankohtaa.

Faktaesitteisiin rinnastuu myös *Promille*, jossa ei varsinaisesti ole mahdollista elää tai kokea nuoruutta. Nuoruus ei tule esiin erillisenä käsitteenä pelissä. Nuoren pelaajan on tietysti mahdollista eläytyä alkoholinkäyttäjäksi ja nähdä itsensä baaritiskillä istumassa. Muutoin

Kuva 10: Toisit sä mullekin viinipullon, äiti? - esitteen mustavalkoinen kansi (1990).

pelaajalle tarjolla on lähinnä alkoholimatematiikkaa tai yleisluontoisia tietoiskuja alkoholista ja sen vaikutuksista.

Toisit sä mullekin viinipullon äiti ja *Repassa kilisee* -esitteet ovat puolestaan täynnä nuoria koskevaa asiaa. *Toisit sä mullekin viinipullon äiti* onnistuu luotaamaan kattavasti läpi nuorten elämän eri osaluokkia. Esite tuo esiin nuorten alkoholinkäyttöä esimerkiksi sen haittojen sekä käyttötiheyden kautta. Alkoholin käyttö nuorena aiheuttaa haittoja, ja kotona juodut saunat juotavat todennäköisesti kulutuksen lisääntymiseen ja vakiintuneeseen kulutukseen. Interrail-reissulla alkoholiin totunut nuori saattaa matkoillaan juoda liikaa, koska ei ole totunut alkoholiin, toisin kuin kohdemaan paikallisväestö.

Vanhempien ja koulun tekemä yhteistyö nuorten kasvattamiseksi on huomioitu. Esitteessä ei kuitenkaan puhuta suoraan nuorille vaan heidän vanhemmilleen.

Repassa kilisee puhuttelee lukijaa suoraan toteamalla esimerkiksi näin: "Asiaa alkoholista sinulle nuori" tai "Sinusta on tulossa hyvää vauhtia menevä, kansainvälinen eurooppalainen." Nuoriin vedotaan kansainvälistymisen ja alkoholitietoisuuden lisäksi myös kehokuvan kautta

varoittelemalla alkoholin lihottavasta vaikutuksesta suorapuheisesti: “Hyvästi tiukat farkut, tervetuloa telttä!”⁹⁸. Myös seksuaalisuus ja rikosoikeudellinen vastuu nostetaan esiin nuoria varoiteltaessa. Humalassa voi löytää itsensä epämiellyttävän kumppanin seurasta tai päätyessään harrastamaan seksiä joutua tilanteeseen, jossa alkoholi on vienyt halun tai kyvyn suoriutua. Suoritusvaikeuksien lisäksi mahdollisena uhkana ovat esitteen mukaan myös sukupuolitaudit. Pelkkää varoittelua seksin harrastamisen riskeistä esite ei sisällä, sillä aihetta koskevasta puolen sivun tekstipalstasta on muistettu varata yhden lauseen mittainen tila toteamukselle: “Tutun ja läheisen kanssa seksi on ihan muuta kuin tylsää klähmimistä ja karmeaa morkkista.”⁹⁹. *Repussa kilisee* esittelee myös perinteisemmän valistusmateriaalin tavoin fysiologisia eroja alkoholin vaikutuksista eri kokoisten tai eri sukupuolta olevien nuorten välillä. Nuorille annetaan myös kehoitus ensiavun antamiseen sekä hätänumeroon soittamiseen, mikäli toinen nuori on sammunut tai hädässä. Tällaisia ensiapuun tai yleiseen auttamisvelvollisuuteen liittyviä kehotuksia ei esiinny tämän tutkimuksen muissa esitteissä.

Hup-pelissa pelihahmo on nuori ja tapahtumat, joita hän kokee, voisivat hyvin olla pelin kohdeikäryhmään kuuluvan nuoren elämää. Helsingissä asuva pelaaja sekä toisaalta myös koskaan pääkaupunkia näkemätön nuori ovat kyenneet kävelemään tunnettujen kaupunginosien virtuaaliversioiden läpi pysähdellen tarpeen mukaan. *Hup-pelissa* pelaajan käytettävissä olevat raha sekä tunne-elämään ja terveyteen liittyvät valinnan mahdollisuudet edustavat nuoren aidostikin käytössä olevia elämän resursseja. Alkoholin käyttö tai käyttämättä jättäminen vaikuttavat näihin ominaisuuksiin myös pelin ulkopuolella, oikeassa elämässä. Nuoren pelihahmon arki rytmittää pelin aikana kuluva viikko, esimerkiksi tiistaina ja keskiviikkona pelin päähenkilö viskaa koululaukun nurkkaan ja lähtee viettämään iltapäivää kaupungille tai etsimään säpinää. Ero esitteisiin on valtava, sillä nuorta ei puhutella jatkuvasti ylhäältä alaspäin, vaan alkoholiin ja elämään liittyvät valinnat ovat hänen itsenäisesti tehtävissään. *Hup-pelissa* peli ei pääty automaattisesti ensimmäiseen alkoholihuikkaan, se vain vaikuttaa loppupelin kulkuun. Yleiskuva alkoholinkäytöstä pelissä on negatiivinen ja alkoholin käyttäminen johtaa pääsääntöisesti rahan, terveyden ja tunne-elämän kärsimiseen.

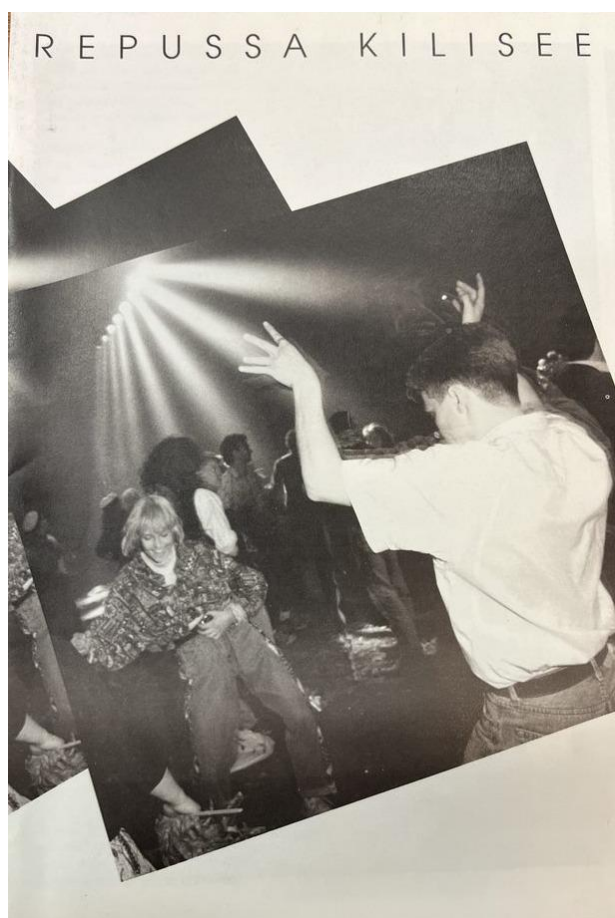
⁹⁸ Repussa kilisee, 11.

⁹⁹ Repussa kilisee, 9–10.

4.4. Kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen teemat

Kirkas ja pimeä ja *13 tapausta Haraldin elämästä* pyrkivät herättämään pohdintaa alkoholinkulutuksesta, mutta eri keinoja käyttämällä. Runoissa, joista *Kirkas ja pimeä* -esite koostuu, alkoholi ei ole yksiselitteinen paha, muttei myöskään hyvä. Tällainen neutraali harmaa alue yhdistettynä uudenaikaiseen julkaisuformaattiin aiheutti ainakin joissakin Alkon johtohenkilöissä hämmennystä: voiko kevyt materiaali muka toimia alkoholivalistuksen keinona?¹⁰⁰ *13 tapausta Haraldin elämästä* keskittyy aikuisen elämän käännepeisteisiin ja

ohittaa tyystin nuoruuden ihmisen elämässä tärkeänä vaiheena tai käännepeisteinä. Alkoholivalistuksen kestoteemoista esillä ovat perhe ja terveys sekä alkoholin kelpaamattomuus ravinnoksi. Riskirajojen ylittämistä muistuttaminen voidaan puolestaan nähdä Alkon itselleen asettamana valitustavoitteena. Perhe voi hajota liiallisen alkoholin käytön seurauksena, ja terveytensä voi kohtuuttomalla alkoholin käyttämällä tuhota. Biologiseen näkökulmaan vedoten alkoholin käyttö on tarpeetonta ja vahingollista. Esite tuo alkoholin esiin vahingollisena ja tarpeettomana sekä elämänhallinnan huonona keinona. *Kirkas ja pimeä* -runokokoelmassa alkoholivalistuksen

Kuva 11: Repussa kilisee -esitteen (1991) mustavalkoinen kansi.

kestoteemoista ainakin alkoholin vaikutus käyttäytymiseen on läsnä nuoria hahmoja kuvattaessa. Toreille virtsaaminen sekä rännien alle oksentaminen alkoholin nauttimisen seurauksena ovat esimerkkejä sopimattomasta käytöksestä, johon tuskin päädyttäisiin ilman

¹⁰⁰ Warsell, 1998. 481.

alkoholia. Runoissa näitä alkoholin aiheuttamia tilanteita kuvataan kaunistelematta mikä on pyrkinyt vähentämään alkoholin käytön ihannoitua.

Diabetes ja alkoholi ovat samannimisen esitteen pääaiheet. Esite on sikäli kiinnostava, että se tunnistaa diabeetikot alkoholinkäyttäjänä ja pyrkii valaisemaan diabeetikoille alkoholinkäytön riskejä ja riskittömämpiä tapoja käyttää alkoholia. Esitteessä painottuvat faktat kuten alkoholilaatujen sokeripitoisuustaulukot sekä muu perustietous. Matti Virtasen mainitsemaa valistuksen virittävyttä eli pohdintaan herättelyä on vähemmän. Nuoret eivät varsinaisesti ole esitteen ensisijainen kohderyhmä. *Diabetes ja alkoholi* voidaan lukea alkoholivalistuksen terveyden kestoteemaan liittyväksi esitteeksi. On hyvin mahdollista, että sitä on käytetty esimerkiksi terveydenhuollon vastaanotolla tukimateriaalina.

Repassa kilisee pyrkii suoraan puheeseen nuorille ja näin herättämään nuoret ajattelemaan omaa alkoholinkäyttöään. Suoranaiseen keskusteluun nuorten välillä esite ei kuitenkaan kannusta. Avainroolissa on vastuullisuuden peräänkuuluttaminen sekä alkoholin liikakäytön haittojen korostaminen. Vastuullisuuteen kannustetaan myös kavereista huolen pitämisen kautta esimerkiksi muistuttamalla, miten toimia, jos kaveri on sammunut tai hoidon tarpeessa. Myös juomatta jättäminen eli raittiina pysyminen mainitaan vaihtoehtona. Alkoholivalistuksen vaikutuskeinojen kestoteemoista esitteessä erottuvat alkoholin vaikutus käytökseen sekä nuoren terveys.

Toisit sä mullekin viinipullon äiti? -esitteessä halutaan herättää keskustelua nuoren ja aikuisen välillä. Keskustelun aikuinen osapuoli voi olla muukin "Alkoholikummi" kuin nuoren vanhempi. Tekstissä kehoitetaan välttämään virallista sävyä sekä saarnaamista viinan vaaroista. Samalla muistutetaan, että alkoholia nauttineen ja krapulaa potevan nuoren kanssa tulisi myös kyetä keskustelemaan, joskin esitteen mukaan myös rankaiseminen on paikallaan, sillä yhteisiä sääntöjä on rikottu. Jonkinlaista vastakkainasettelun ja myyttien purkamista on myös esitteen viittauksessa 1950-luvun raittiuskasvatukseen, jossa raittius on ihanne ja hyvän elämän tae, kun taas juoppous johtaa rappioon. Esitteessä tekijät arvelevat, että "tänään jo leikkikoululainen osaisi ihmetellä rajua vastakkainasettelua"¹⁰¹. Lisäksi he toteavat alkoholin kuuluvan elämänmenoon osana sitä. Vanhahtavaan raittiuskasvatukseen viittaamalla Alkoholipoliittisen suunnittelun toteuttama esite tulee vahvistaneeksi Alkon valitsemaa

¹⁰¹ Toisit sä mullekin viinipullon äiti? 4–5

valistuslinjaa. Alkoholinkäytön mustavalkoisia sävyjä esitteessä on silti tallella. Vaikka vastakkainasettelua liennytetään tekstissä muistutetaan siitä, että lapset voivat kuulla ja nähdä humalaista toilailua myös siisteissä kodeissa ja kokea humalaiset aikuiset uhkaavina ja pelottavina. Nuorten alkoholinkäyttöä ei sitäkään tulisi edistää eikä hyväksyä. Aikuisen tulisi jatkuvasti reflektoida omaa alkoholinkulutustaan ja arvioida, onko tämä sittenkin liikaa ja tuotanko esimerkiksi krapulaisena lapselleni pettymystä.

Esitteessä muistutetaan myös ponnekkaasti alkoholiin liittyvien ikärajojen yksiselitteisyydestä sekä nuorille alkoholin välittämisen tai ostamisen laittomuudesta. Perhe on alkoholivalistuksen kestoteema. Siihen liittyy käsitys perheestä suomalaisena arvona. Perheestä tapahtuva alkoholikasvatus ja nuoren kasvattaminen vastuulliseksi aikuiseksi ovat *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?* -esitteen ydinsanomaa. Vanhempien lakitietoisuuteen ja vastuullisuuteen vetoaminen ovat linjassa Alkon itselleen asettamien valistustavoitteiden kanssa ja tukevat siten yhtiön roolia ja alkoholipoliittisia pyrkimyksiä.

Alkoholin vaikutus yksilön kehittymiseen on yksi alkoholivalistustekstien suosituista teemoista¹⁰². *Repussa kilisee* ja *Hup-peli* vetoavat nuoreen tällä tavalla laittaessaan nuoren joko pohtimaan tai kohtaamaan virtuaaliympäristössä tilanteita, jotka saattavat vaikuttaa epäedullisesti häneen tai hänen tulevaisuuteensa. *Hup-pelissa* kavereiden kanssa koheltaminen sekä siihen liittyvä alkoholinkäyttö voivat johtaa omantunnontuskiin, kaverisuhteiden kärsimiseen tai mahdollisen ihmissuhteen kariutumiseen, mikäli nuori ei pääse treffeilleen ajoissa. Pelissä on myös mahdollista todistaa, kuinka alkoholin aiheuttamat ongelmat kuten riskikäyttäytyminen johtavat tuttujen nuorten tai kavereiden putkareissuihin, loukkaantumisiin sekä vanhemmille kiusallisiin tilanteisiin. *Repussa kilisee* -esitteessä alkoholinkäyttö saattaa johtaa esimerkiksi ei-toivottuihin seksisuhteisiin sekä toisaalta rikosoikeudelliseen vastuuseen, mikäli humalassa syyllistyy rikokseen. Alkoholin vaikutus käyttäytymiseen on sekin yksi alkoholivalistuksen kestoteemoista, ja sen yhteydessä mainitaan usein seksuaalisuus. Tätä kestoteemaa hyödyntävät myös *Hup-peli* ja *Repussa kilisee*.¹⁰³

¹⁰² Sääskilahti, 2006. 94–96.

¹⁰³ Sääskilahti, 2006. 64–65.

Uudistunut esitelmävalikoima näkyy suoraan nuorille tarkoitetun sekä selvemmin heitä puhuttelevan materiaalin esiinmarssina. Esitteiden sekä *Promillen* osalta nuoret eivät kuitenkaan ole pääasiallinen valistuskohde, vaan yksi kohderyhmä muiden joukossa. Vaikka nuoria on hyödynnetty esimerkiksi *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?* -esitteen kuvituksessa, nuorten ääni ei tule esille. Heitä ei haastatella, heidän näkemyksiään ei kysellä. Heidän oma näkemyksensä alkoholista tai sen haitoista ja kulutuksesta loistaa poissaolollaan. Esitteiden tavoitteena ei siis ole millään muotoa tuottaa vertaiskokemuksiin perustuvaa valistustekstiä tai samaistumis pintaa muiden nuorten kanssa. *Hup-peli* ei sekään suoranaisesti tarjoa tositapahtumiin perustuvaa nuoren ääntä, mutta se antaa esitteisiin nähden täysin poikkeavasti nuorelle valinnanvapauden alkoholinkäytön suhteen. Toki valinta käyttää alkoholia johtaa lähes yksinomaan niiden arvojen (raha, tunne-elämä ja terveys) laskemiseen, joita pelissä tulisi säilyttää ja vahvistaa, mutta se ei automaattisesti päättää peliä.

Vielä vuoden 1991 lopulla valistus- ja tiedotustoiminta nähtiin Alkon toimesta enenevässä määrin alkoholihaittoja vähentävänä ja estävänä yhtiön perusosana¹⁰⁴. Samana vuonna asetettiin työryhmä pohtimaan alkoholilainsäädännön kokonaisuudistusta. Erityispainopisteenä oli Euroopan yhdentymiskehityksen vaikutus alkoholijärjestelmälle.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Valtioapäivät, 1991, Asiakirjat B2. Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi. 4, 34–39, 40–45

¹⁰⁵ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1991. Valtioapäivät, 1992, Asiakirjat B2. Kertomus no 12. 8–9, 28–32.

5. Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus 1992–1995

Alkon monopolin purkutoimet alkoivat käytännössä vuonna 1992 ETA-sopimuksen ja mahdollisen EY-jäsenyyden siinäessä Suomen horisontissa. Alkossa oltiin toiveikkaita muutoksen suhteen. Yhtiön laajahkojen vastuiden haluttiin pysyvän ennallaan. Samalla jäsenyysneuvottelujen aikana vallinnut epäselvyys siitä, mitkä osat yhtiöstä säilyisivät ennallaan, aiheutti epävarmuutta yhtiön sisällä. Juuri kukaan ei tiennyt 1990-luvun alussa, mitä neuvottelut toisivat tullessaan ja mitä ETA- ja EY- tai myöhempi EU-jäsenyys vaatisivat suomalaiselta alkoholipoliittiselta järjestelmältä saati Alkolta¹⁰⁶. Alkon monopoleista tuonti-, vienti- ja tukkumyyntimonopolit todettiin lopulta ETA-sopimuksen ja EY-tuomioistuimen päätösten vastaisiksi, eikä näiden toimintojen osalta päädytty neuvottelemaan erityisratkaisuja. Asia sinetöitiin EY:n muututtua Euroopan unioniksi vuonna 1993 ja Suomen jäsenyysneuvottelujen sovun synnyttyä.¹⁰⁷ Alkon osalta muutosta on pyritty kuvailemaan yhtiön alkoholipoliittisen aseman selkiyttämiseksi¹⁰⁸.

Alkon organisaatiouudistus tuli voimaan vuoden 1992 alussa muuttaen yhtiön toimintaa merkittävästi. Alkoholista koskeva tutkimus, suunnittelu ja alkoholin vaikutuksia ja haittoja koskeva tiedotus koottiin alkoholipoliittisen ryhmän alle. Alkoholipoliittisen suunnittelun toteutus, valmistelu ja koordinointi tapahtui yhtiön sisäisistä asiantuntijoista kootun ryhmän alaisuudessa. Valistustoiminta siirrettiin Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus -yksikön alaisuuteen. Valistuksen osalta elettiin myös muutoksen aikaa, sillä vuodesta 1992 alkaen alkoholivalistuksen painopistettä päätettiin siirtää urheilu- ja kulttuuriyhteistyöstä kohti sosiaalista nuorisotyötä ja terveysjärjestöjä. Nuoriso säilyi näin valistuksen kohderyhmänä, mutta tapa, jolla nuorisoa valistettiin, muuttui yhteistyökumppanien myötä. Silti myös perinteinen valistustoiminta jatkui ja esimerkiksi myymälöissä esitteitä jaettiin noin 3 miljoonaa kappaletta eli melko runsaasti.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Sosiaali- ja terveysministeriö, 2000. 26.

¹⁰⁷ Häikiö, 2007. 307–320, 323–326, 336–337.

¹⁰⁸ Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1992. Valtiopäivät, 1993, Asiakirjat B2. Kertomus no 12. 7–10, 29–32.

¹⁰⁹ Valtiopäivät, 1992, Asiakirjat B2. Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1991. 4, 25–26, 31–35, 40–45.

5.1. Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen esitteet

Kuva 12: Uudet kuviot - tsemppiä! -esitteen (1993) kansi.

Tämän vaiheen esitteissä julkaisijana toimi joko Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus tai lyhyemmin Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu. Aikakaudelta tarkastelun kohteena on neljä esitettä. *Uudet kuviot - tsemppiä!* (1993), *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* (1993), sekä *Kilokamppailu* (1993) ja *Allergia ja alkoholi* (1994).

Uudet kuviot – tsemppiä! ja *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* ovat nuorille suunnattuja esitteitä. Molemmat ovat kooltaan perinteisen A5 -arkin kokoisia valistusesitteitä. *Uudet kuviot - tsemppiä!* -esitteen tekijöiksi on mainittu Marja-Leena Widsten tekstin osalta, kun taas Mainostoimisto Vera Oy ja Mainostoimisto Oura & Kumppanit Oy

ovat vastanneet esitteen ulkoasusta. Vihreävalkoisen värimaailman omaava esite tavoittelee tulevaisuususkon valamista nuoriin luomalla kuvaa laman positiivisista vaikutuksista sekä tulevan ETA-sopimuksen hyvistä puolista. *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* –esite on sekään Marja-Leena Widstenin käsialaa tekstin osalta, kun taas Mainostoimisto Vera Oy ja Neo-Geo Oy ovat vastanneet graafisesta suunnittelusta ja kuvituksesta. Mainostoimistojen mainitseminen erikseen on valistusesitteiden kannalta uusi asia, yleensä graafisesta suunnittelusta on vastannut yksittäinen työntekijä. *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* – esitteen tavoitteena on puhutella nuoria erilaisilla artikkeliteksteillä, jotka liittyvät nuorten elämään sekä sijoittuvat pääsääntöisesti eri Euroopan maihin.

Kilokamppailu on Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen yhdessä Suomen kuntourheiluliiton kanssa toteuttama pienikokoinen ja 14-sivuinen esite. Esite on toteutettu osana KiintoNainen -ohjelmaa, jossa pyritään mahdollistamaan tehokas ja turvallinen elämäntapojen muutokseen tähtäävä ohjelma naisille. Esitteen on toimittanut Tiina Lampisjärven, Marjaana Lahti-Kosken ja Leena Warsellin muodostama työryhmä, sen tekstistä on vastannut Leena Packalén ja kuvituksesta ja taitosta puolestaan Mika Launis. Työryhmästä Leena Warsell on työskennellyt Alkon haittavalistussyksiköissä.

Allergialiiton ja Alkoholipoliittisen suunnittelun toteuttama *Allergia ja alkoholi* -esite on samantapainen aiemmin tarkastelun kohteena olleen *Diabetes ja alkoholi* -esitteen kanssa. Yhteneväisyyksiä on myös esitteen koon ja laajuuden osalta: *Allergia ja alkoholi* -esitteen on A6-arkin

Kuva 13: Kilokamppailu -esitteen etukansi (1993)

kokoinen ja pituudeltaan 19 sivun mittainen. Tämänkin esitteen tavoitteena on lisätä tietoa alkoholijuomissa olevista allergeeneista sekä lisäaineista. Suunnittelusta ja toteutuksesta esitteen osalta ovat vastanneet Alkon osalta Paula Jounela-Eriksson, Arja-Leena Saunio, sekä tekstin osalta Timo Härkönen. Allergialiiton puolesta työryhmään ovat kuuluneet Mirja Talikka ja Marita Räsänen, sekä tekstin osalta Rille Repo. *Kilokamppailu* sekä *Allergia ja alkoholi* -esitteet esitellään alkoholivalistusaineiston lisäksi terveyskasvatusaineistona, jota Alko on tilannut jaettavaksi sairaaloihin, terveyskeskuksiin ja kouluille¹¹⁰.

¹¹⁰ Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholilojen kehityksestä vuonna 1993. Valtiopäivät, 1994, Asiakirjat B2. Liite. 5, 24, 29–33.

5.2. Suoraa puhuttelua ja tsemppiä!

Uudet kuviot - tsemppiä! -esite jatkaa *Repussa kilisee* – esitteen viitoittamalla tiellä puhuttelemalla nuoria suoraan. Esitteessä kysytään nuorelta suoraan, miten lama tätä koskettaa ja tarjotaan näkökulmia valoisaan tulevaisuuteen lamasta huolimatta tai juuri sen ansiosta. Tällaisia hyviä puolia voivat olla kilpailukyvyyn paraneminen, byrokratian purkautuminen, asuntojen ja ruoan hinnan aleneminen tai maatalouden tuotteiden vaihtoehtojen kasvaminen. Nuoria “tsempataan” toteamalla myös ahkeruuden ja työnteon olevan pitkiä vapaita parempia vaihtoehtoja hyvinvoinnin turvaamiseksi. Samoin myös lyhyet työpäivät ja valtion tukijärjestelmä saattavat olla laman myötä positiivisia historiaan jääviä asioita. “Surkeilu ja itsesääli ovat out!”¹¹¹. Tulevaisuudessa hämmöittävä ETA-sopimus avaa nuorille todennäköisesti ensimmäisenä sukupolvena pitkään aikaan ovet työmarkkinoille Länsi-Eurooppaan ja ylipäätään Suomen rajojen ulkopuolelle. Esitteessä poikkeavaa on, ettei siinä oikeastaan puhuta alkoholista, vaikka se on alkoholipoliittisen suunnittelun toteuttama. Nuorille toistellaan tsemppilauseita elämästä, mutta alkoholi ei ole siinä mukana suoraan eikä epäsuorasti.

Kuva 14: Allergia ja alkoholi - esitteen etukansi (1994)

¹¹¹ Uudet kuviot - tsemppiä!, 1993. 4.

Kuva 15: Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa - esitteen (1993) kansi.

Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa –esite on sekin selvä nuorisolle kohdennettu esite. Esite luotiin alun perin koulun kansainvälisyyskasvatusta varten, ja esitteen lisäksi kampanjaan on kuulunut julisteita. Nuoret ovat esitteen artikkeleissa toimijan tai tapahtumat kokevan henkilön roolissa. Esitteen ensimmäinen artikkeli käsittelee kahden 17- ja 18-vuotiaan nuoren kokemuksia jalkapallo-ottelusta Ison-Britanniassa. Artikkelissa keskitytään jalkapalloväkivaltaan ja alkoholiin sen vauhdittajana. Toinen artikkeli käsittelee 17-vuotiaan Piian vaihto-oppilasvuotta Ranskassa. Piian linkki alkoholiin on kulttuurishokki, joka iskee, kun nautitaan viiniä ruoan kanssa hillitysti. Kolmas artikkeli käsittelee skinhead- ja

uusnatsikulttuuria sekä Saksan yhdistymisen kipupisteitä. Viimeinen artikkeli käsittelee ikärajoja ja mainitsee alkoholin esim. vanhojen viinimaiden kulttuurin yhteydessä. Suomen ikärajat ovat esitteen mukaan eurooppalaista keskitasoa, jota ETA- tai EY-jäsenyys tuskin muuttaisi. Kaikissa artikkeleissa nuoret ovat haavoittuvaisia alkoholille. Alkoholi aiheuttaa niissä esimerkiksi terveyshaittoja, järjestyshäiriöitä sekä suoranaisia vaaratilanteita. Artikkelien nuoret harmittelevat jälkikäteen vajavaista tietouttaan alkoholinkäytön suhteen tai ihmettelevät muualla Euroopassa tapahtuvaa alkoholiin liittyvää häiriökäyttäytymistä.

Nuoruuteen liittyviin kokeiluihin sekä merkityksellisiin kokemuksiin viitataan *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* -esitteen lopussa, jossa esitetään jo *Repussa kilisee* -esitteestä tuttua väitettä esimerkiksi seksin, rakkauden sekä nuoruuden kokemisen hienoudesta. Tätä hienoutta korostaa ja toisaalta sen mahdollistaa alkoholista kieltäytyminen.

Esimerkkeinä esitteistä, joissa nuoria ei suoraan mainita, toimivat sekä *Kilokamppailu* että *Allergia ja alkoholi*. *Kilokamppailu* on jälleen yksi esite, jonka kuvituksessa näkyvän roolin saavat alkoholiin ja sen sokeripitoisuuteen sekä ravintoarvoihin liittyvät taulukot. Toisaalta tähänkin esitteeseen on tuotu sarjakuvamainen elementti suomenkielisten Harry Potter -kirjapainosten kansikuvista tunnetun Mika Launiksen piirroksilla. *Allergia ja alkoholi* –esite ei puolestaan koostu niinkään taulukoista, vaan lähinnä asiapitoisista alaluvuista, joissa alkoholijuomien sisältämiä allergeeneja kuten säilytysaineena käytettävää sorbiinihappoa tai viineissä esiintyvää histamiinia tarkastellaan vaikutuksineen.

5.3. Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen tietokonepeli

Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen aikakaudelta tarkastelussa on yksi peli: *Selvä peli* (1993). Napakasti nimetty *Selvä peli* on tietokonepeli, jonka tavoitteena on havainnollistaa humalan voimakkuutta sekä kestoja ja antaa näin tietoa alkoholin kertakulutuksen haitoista. Lisäksi peli pyrkii lisäämään tietoisuutta pitkäaikaisen alkoholinkäytön aiheuttamien terveyshaittojen ilmaantumisriskistä. Pelimuodoltaan peli on yksinpeli. Alun perin peli on kehitetty tiedekeskus Heurekan käyttöön. Tiedekeskuksessa pelattavana ollut peli on varmasti

Kuva 16: *Selvä peli* -tietokonepelin (1993) pahvisen levykekotelon takakansi.

tavoittanut nuoren yleisön, sillä tiedekeskuksen kävijämäärä on ollut n. 250 000 kävijää vuodessa vuosina 1993 ja 1994¹¹². Pelin julkaisijaksi on merkitty Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus ja tuottajaksi Tietotoimisto Ky. Kyseinen pelintuottaja on myös valistuspelien *Hup-peli* ja *Promille* takana.

Selvä peli muistuttaa alkoholihaittalaskureineen suuresti *Promillea*. Pelaaja ei varsinaisesti liiku pelissä, vaan syöttää erilaisia arvoja

kuten ikänsä, painonsa ja sukupuolensa sekä juomiensa alkoholiannosten määrän ja laadun

¹¹² Heureka - Vuosikertomus 2021. 6–7.

laskuriin, joka sitten ilmoittaa, miten humalaan pelaaja tulee tai minkälaisia haittoja alkoholin nauttiminen hänelle aiheuttaisi. Laskuri on ohjelmoitu niin, että se ei sovellu alle 16-vuotiaille, vanhuksille tai alkoholin sietokyvyn heikentämille henkilöille¹¹³. Pelaajan samaistuminen pelihahmoon tapahtuu jälleen hänen oman mielikuvituksensa avulla ja vailla *Hup-pelin* pelihahmon kaltaista suoraa samaistumispintaa. Uudelleenpelattavuus ei sekään ole *Selvä pelissä* kovin suurta, sillä lopputulos humaltumisen osalta muuttuu lähinnä annoksia muuttamalla. Toisaalta koska peli on suunniteltu alun perin osaksi Heureka näyttelyä, valintaa uudelleenpelattavuuden osalta voidaan pitää perusteltuna, koska pelaaja tuskin palaa toistuvasti pelaamaan alkoholilaskurilla.

5.4. Alkoholipoliittisen suunnittelun teemat

Suomen lähentyminen Euroopan yhteisöjen kanssa ja jäsenneuvottelut ETA-sopimuksesta olivat ajankohtaisena teemana mukana alkoholivalistuksen joukossa. Koska ovet Eurooppaan olivat aukeamassa, tuli suomalaisnuorten olla tarkkana missä ja miten alkoholia juodaan, erityisesti alkoholinkulutukseltaan viinipainotteisissa maissa. Mielenkiintoista on kulttuurillisten ja historiallisten ovien avaaminen myös Isoon-Britanniaan ja Saksaan, jotka sattuvat olemaan silloisen EY:n sekä toisaalta myöhemmin EU:n kaksi suurinta jäsenvaltiota Ranskan lisäksi.

Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa -esitteessä palataan suomalaisen alkoholivalistuksen kestoteemaan kansainvälisyyteen. Teeman käsittelyn yhteydessä kuitenkin puhutaan rauhallisesta ja leppoisasta alkoholinkäytöstä Ranskan yhteydessä. Ranskalaisnuoret toki juovat viiniä ruokajuomana, mutta tavallisesti laimentavat sen vedellä, ja nuorten makuun mineraalivesi on mieleisempää. Väkivaltaisia ja hämmentäviä kokemuksia alkoholin tiimoilta koetaan Ison-Britannian jalkapalloväkivaltaisuuksissa sekä toisaalta Saksan ja Tukholman poliittisissa väkivaltaisuuksissa. Vaikka artikkelissa taustoitetaan fasismin nousua Saksassa 1930-luvulla sekä Itä- ja Länsi-Saksan erilläänolon ja yhdistymisen traumoja, uusnatsien sekä skinheadien rasismia ja muukalaisvihan taustalla vauhdittajina ovat alkoholi, huumeet ja joukkouho. Englantilaisilla jalkapallohuligaaneillakin kannattajajoukkojen kohdatessa väkivaltaisesti taustalla on nousuhumala. Kansainvälistyvässä maailmassa siis on sekä oikeita että vääriä tapoja käyttää alkoholia, samoin kuin on vääriä tarkoituksia alkoholin

¹¹³ *Selvä peli* –asennusohje, 1993.

nauttimiselle. Esitteen viimeisessä artikkelissa asetutaan vankasti suomalaisen alkoholilainsäädännön taakse ja arvioidaan, ettei ETA-sopimus tai EY-jäsenyys todennäköisesti tule muuttamaan mitään ikärajojen suhteen.

Uudet kuviot - tsemppiä! -esite maalailee samaan tapaan kuvaa suomalaisnuorista ensimmäistä kertaa Euroopassa vierailevana ja mahdollisesti siellä töitä tekevänä ryhmänä. Esitteen sävy on huomattavasti *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* -esitettä myönteisempi. Kansainvälistyminen ja Euroopan aukeaminen ovat suomalaisille positiivisia asioita ja mahdollisuuksia. Lama-ajan nuorella on mahdollisuus ja toisaalta edellytykset työskennellä Euroopassa. Alkoholien käyttöä esitteessä ei käsitellä. Näin syntyy suorastaan korostetun tarkoituksellinen vaikutelma siitä, että suomalaiset ovat kyllä osaavaa ja tekevää joukkoa, niin kauan kuin alkoholi pysyy poissa kuvioista. Lama ja sen vaikutukset nuoriin on sekin ajankohtainen teema, joka tosin esiintyy vain *Uudet kuviot – tsemppiä!* -esitteessä. Kaikkia suomalaisnuoria koskettanut sukupolvikokemus on harvinaisen herkullinen tarttumapinta nuoriin vedottaessa. 1980-luvulta alkaen sirpaloituneessa nuorisokulttuurissa yhden yksittäisen aiheen kautta nuoriin vetoaminen on ollut haastavaa.¹¹⁴ Laman yhteydessä alkoholista vaikeneminen on mielenkiintoinen valinta, sillä lama-aikana alkoholinkulutus keskimäärin väheni Suomessa¹¹⁵.

Alkoholien sisältämät allergeenit puolestaan jatkavat alkoholien terveysvaikutuksia erittelevien esitteiden temaattisella polulla. Myös *Selvä peli* toimii tällä tavoin tuodessaan esiin eri alkoholiannosten vaikutuksia. Alkoholivalistuksen kestoteemoista terveys sekä alkoholien sopimattomuus ravinnoksi ovat *Kilokamppailun, Alkoholi ja allergeenit* sekä *Selvä peli* -materiaalien ytimessä. Alkoholien sisältämään energiaan sekä sen huonoon soveltuvuuteen ravintona on puututtu esitteissä aiemminkin, esimerkiksi *Kaikki mitä aina olet halunnut tietää alkoholista* tai *Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi?* -esitteissä. *Kilokamppailussa* näkökulma terveyteen ja ravintoköyhyyteen on hieman aiempia esitteitä tarkempi. Taustalla vaikuttaa todennäköisesti yhteistyökumppanin näkemys sekä toisaalta esitteen sijoittuminen osaksi KiintoNainen -kampanjaa, joka on rajannut kohderyhmäkseen nuoret naiset.

¹¹⁴ Kallioniemi, teoksessa Aapola, Kaarninen, 2003. 491–492.

¹¹⁵ Häikiö, 2007. 321–322. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholilojen kehityksestä vuonna 1993. Valtioapäivät, 1994, Asiakirjat B2. Liite. 5, 24, 29–33.

Alkoholipoliittisen suunnittelu ja tiedotus jää Alkon viimeiseksi valistusmateriaaleja tuottaneeksi organisaatiovaiheeksi. Vanhan Alkon hajoamisprosessin jälkeen uuden Alkon konsernin ilmapiiri oli ainakin osittain valistuksen säilyttämistä vastaan¹¹⁶. Jorma Hentilä näkee Alkon alkoholitiedotuksen ja -tutkimuksen jakamisen muille toimijoille, kuten Stakesille, parhaana mahdollisena ratkaisuna. Hentilä kuitenkin näkee uhkana Alkon keräämän valistuksellisen erityisosaamisen sulautumisen vain merkityksettömäksi osaksi terveystieteistä.¹¹⁷

¹¹⁶ Hentilä, 1995. 145–146. Häikiö, 2007. 344–353.

¹¹⁷ Hentilä, 1995. 145–146.

6. Alkoholivalistuksen teemat ja niiden ilmeneminen Alkon materiaaleissa

Kuten moni muu tekstilaji alkoholivalistus eri muodoissaan ei ole paikallaan sammaloituva siirtolohkare vaan monenlaisista tuotoksista koostuva kokonaisuus, joka elää ajassa ja heijastaa ajan arvoja. Eri lähteistä peräisin olevan suomalaisen alkoholivalistusmateriaalin yleisö muuttuu vanhimmista 1700-luvulla tuotetuista teksteistä kohti 2000-lukua siirryttäessä yleisestä yksityiskohtaiseen. Juomareista ja juoppolalleista siirrytään kohti kansaa ja suomalaisia. Uusimmissa, 1980-luvulta lähtien julkaistuissa esitteillä on melkein kaikilla selkeä kohderyhmä, jota tavoitella.¹¹⁸

Nuorisoa on aina esiintynyt valistusesitteissä, joko pääasiallisena kohderyhmänä tai välähdyksittäin, mutta tapa, jolla nuoria puhutellaan, muuttuu nykyhetkeä kohti tultaessa. 1900-luvun alkupuolen esitteissä nuoria tavoiteltiin vetoamalla yleisesti nuorisoon, “nuoreen ystävään” tai esimerkiksi nuoriin miehiin sekä nuoriin ylioppilaisiin. Raittiusliikkeen tuottamissa ja “raittiusväelle” tarkoitetuissa esitteissä nuorille asetetut tavoitteet olivat kovat: nuorista tulisi kasvattaa intohimoisia raittiusaatteen levittäjiä.¹¹⁹ Alko on asettanut nuorison alkoholivalistuksen kohderyhmäksi jo vuonna 1981, mutta todennut samalla, ettei nuoria lähestyttäessä tulisi olla liian aktiivinen¹²⁰. Haittavalitusyksikön esitteissä nuoret ovat sivuroolissa. He eivät ole suoraan valistettavia alkoholinkäyttäjiä vaan esimerkiksi perheenjäsenen alkoholiongelman uhreja tai tilastoissa esiintyvä ryhmä. Siitä siirtymä suoraan puhuteltavaksi ja eriytetyn valistusmateriaalin pääkohderyhmäksi on suuri.

Pelit ovat kiistatta puoleensavetäviä, sillä ihmiset pelaavat halusta pelata. Opetuspelien osalta tämä tuottaa sekä ongelman että mahdollisuuden: peli vetää puoleensa ihmisiä, joita sen aihe ei välttämättä muutoin kiinnostaisi, mutta miten varmistaa, että pelin pedagogiset tavoitteet toteutuvat. Opetuspeleissä piilee valtava potentiaali, sillä ne voivat parhaimmillaan tarjota mahdollisuuden vertaistoimintaan useiden pelaajien välillä sekä toisaalta luokkatilanteissa mahdollisuuden ryhmää ohjaavalle opettajalle joko osallistua peleihin tai ohjata niitä. Opetuspelien onnistumisen mahdollistajina voidaan pitää niiden kohtuullista hintaa, pelin kautta oppimista sekä pelillisistä elementeistä hyötymistä opetustilanteessa.¹²¹ Alkon

¹¹⁸ Sääskilahti, 2006. 130–133, 137–143.

¹¹⁹ Sääskilahti, 2006. 235–243.

¹²⁰ Pekkala, Manninen, Nieminen, Nylund, 1981. 158–159.

¹²¹ Whitton, 2014. 69–70. 181–183.

tilaamissa peleissä nuoret pyrittiin tavoittamaan nuoret uudenlaisen valistuskanavan kautta. Pelien keinot vedota pelaajaan ja välittää valistussanomaa ovat olleet hyvin erilaisia. *Hup-peli* jäi Alkon tuottamista peleistä ainoaksi seikkailupeliksi, jossa nuori pelaaja kykeni pelaamaan samaistuttavalla pelihahmolla.

Pitkäaikaisseurantaa erilaisten päihdevalistuskampanjoiden osalta on toteutettu ja aihetta on tutkittu. Lasten seurassa –valistusohjelma oli Alkon, Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen, Mannerheimin lastensuojeluliiton, A-klinikkasäätiön ja Suomen vanhempainliiton vuodesta 2009 vuoteen 2012 toteuttama yhteisprojekti. Sen toteutusmuotoina käytettiin laajasti erilaisia kanavia, kuten videoita sekä valistuslehtisiä. Kyselytutkimuksen avulla kyettiin kartoittamaan kampanjan tavoitavuutta sekä sitä, oliko sen pohjalta käyty keskusteluja. Silti vaikutusten arvioiminen on vaikeaa, sillä usein päihdehaittojen väheneminen tapahtuu pitkällä aikavälillä sekä useiden tekijöiden yhteisvaikutuksesta.⁶ Päihdekasvatusohjelmat ja joukkotiedotuskampanjat nähtiin myös vuonna 2013 laaditussa *Alkoholi Suomessa – kulutus, haitat ja politiikka* -raportissa tehottomina, koska niiden vaikuttavuudesta ei ole näyttöä. Joukkotiedotuskampanjoiden osalta todettiin niiden voivan kyetä lisäämään tietoisuutta päihdekysymyksistä, mutta esimerkiksi kokonaiskulutuksen muuttamisen kannalta ne todettiin hyödyttömiksi.¹²² Tämän tutkimuksen tarkastelujakson aikana, vuosina 1985–1995, Alkon sisällä on kuitenkin uskottu valistuksen vaikuttavuuteen ja tehty työtä ja panostuksia monien eri valistusmateriaalien ja -keinojen tuottamiseksi.

6.1. Kansainvälisyys

Suomalaisen alkoholivalistuksen eri vuosikymmenillä toistuvat sekä Sillanpään määrittelemät kestoteemat että suositut teemat. Niiden sävyt ja aiheet, joiden yhteydessä ne ilmenevät, elävät silti ajassa jonkin verran. *Mitä haittaa on alkoholista?* -esitteessä esiintyvät suomalaisen alkoholivalistuksen ja -politiikan vanhin käsite suomalainen viinapää eli suomalaisten poikkeavuus sivistyneistä kansoista sekä suomalaisten poikkeuksellisen väkivaltainen ja sivistymätön käytös humalassa¹²³. Samalla esitteessä verrataan suomalaista juomatapaa ranskalaiseen juomatapaan. Jälkimmäinen näyttäytyy sivistyneenä ja jakautuu tasaisesti alkoholinkäyttötilanteisiin, joissa ei juoda kerralla paljon tai humaltuakseen. Suomalainen

¹²² Karlsson, Kotovirta, Tigerstedt, Warpenius, 2013. 72.

¹²³ Peltonen, 1988. 16.

juomatapa puolestaan on harvakseltaan juomista, mutta kerralla nautittavien annosten määrä on päätähuimaavan suuri.

Kansainvälisyyden kestoteema on haittavalistusyksikön esitteissä lähinnä suomalaisten alkoholinkäyttäjien ja suomalaisen alkoholikulttuurin vertaamista toisiin maihin. Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen aikakaudella lähestyvä EU-jäsenyys sekä yleisesti Euroopan yhdentyminen tuovat kansainvälistymisen teemaan uuden näkökulman. Yhdentymisen ei nähdä äkisti ulottuvan alkoholikäyttäytymiseen, vaan käsitys suomalaisesta alkoholinkulutustavasta erityispiirteinen: suomalaiset eivät osaa käyttää alkoholia samalla tavalla kuin muut eurooppalaiset. *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* -esitteen nuoret ovat alkoholinkäyttötapojen edessä hämmentyneitä ja ihmeissään. Miten he olisivat voineet tietää, miten alkoholia kulutetaan toisaalla? Täysin uusina asioina nuorille tuntuvat tulevan myös esimerkiksi urheilun kannattajakulttuuriin liittyvät väkivaltaisuuudet sekä alkoholin rooli väkivallan vauhdittajana saksalaisissa tai ruotsalaisissa lähiöissä. On vaikeaa uskoa, etteivät nuoret löytäisi mitään samankaltaisuuksia Suomesta, vaikka ilmiöiden Keski-Eurooppalainen mittakaava ja kulttuuriympäristö on kokonaan toinen.

Alkon valistusyksiköiden käsissä kansainvälisyyden teema kehittyi tarkasteltavana ajanjaksona alkoholimyyteistä kohti Eurooppa-keskeistä alkoholivalistusta kulttuurikasvatuksen puolelle vieväksi teemaksi. Täyttä luottoa suomalaiseen alkoholinkäyttäjään ei kuitenkaan saavutettu, vaan valistusta tarvittiin yhä Alkon luopuessa virallisesta valistustehtävästään.

6.2. Perhe

Perheeseen ja perhe-elämään liittyvä kestoteema muuttuu nuorten osalta eniten Alkon tuottamia valistusmateriaaleja tarkasteltaessa. Haittavalistuskauden esitteissä valistusesitteet on suunnattu nuorten vanhemmille eli aikuisille alkoholinkäyttäjille, jotka pohtivat alkoholin roolia elämässään sekä mahdollisesti huomioivat alkoholiongelman vaikutukset perheensä sisällä. Haittavalistusajan esitteessä *Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?* perhe ilmenee aikuisen alkoholinkäyttäjän elämässä arvokkaana asiana, jonka menettäminen on mahdollista alkoholin liikkäytön takia. Perheelle ja lapsille tulisi esitteen mukaan kyetä olemaan rehellinen alkoholinkäytöstä sekä sen ongelmista. Tämä on tärkeää myös lasten hyvinvoinnin kannalta, koska lapset saattavat syyllistää itseään vanhempiensa teoista ja käytöksestä.

Kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen aikana tuotetuissa esitteissä jatketaan vielä osittain samalla linjalla. Esimerkiksi *13 tapausta Haraldin elämästä* -esitteessä perhe on alkoholinkäyttäjän ylilyöntien uhri, joka voi hajota ja jonka voi menettää. *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?* -esitteessä puolestaan avataan jo erilaista mahdollisuutta perheen ja alkoholin sekä nuorten valistamisen osalta. Esitteessä valistetaan vanhempia siitä, miten nuorten päihdekasvatusta tulisi toteuttaa. Lisäksi koetetaan tuoda esiin, mitä nuoret alkoholista ajattelevat tai miten he sitä mahdollisesti pyrkivät käyttämään.

Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen ajanjakson esitteissä perhe ei suoranaisesti esiinny teemana. Se ei yksiselitteisesti tarkoita teeman poistumista Alkon valistusmateriaalien joukosta. Nuorison alkoholivalistuksessa on kuitenkin edetty jo vaiheeseen, jossa nuoria voidaan puhutella *Uudet kuviot – tsemppiä!* -esitteen tai *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* -esitteen kaltaisesti suoraan ilman välikätenä toimivia vastuullisia tai jo alkoholisoituneita vanhempia.

6.3. Terveys ja käyttäytyminen

Terveys on yksi sekä Sääskilahden nimeämistä suomalaisen alkoholivalistuksen tuottajaan katsomattomista kestoteemoista että Matti Virtasen esiin nostamista Alkon valistuksen kulmakivistä. Terveysesitteet, niin painotuotteet kuin pelitkin, ovat osa Alkon alkoholivalistusmateriaaleja. Kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen aikakaudella tehty *13 tapausta Haraldin elämästä* on esimerkki esitteestä, jossa terveys ei ole pääteema, mutta siihen silti vedotaan toteamalla, että ihminen voi alkoholia käyttämällä tuhota terveytensä. Terveysteema näkyy myös haittavalistusajan esitteistä. *Kaikki mitä olet aina halunnut tietää alkoholista?* sekä toisaalta *Mitä haittaa on alkoholista* -esite ovat osuvia esimerkkejä valistusesitteestä, joka on tehty yhteistyössä terveystieteiden ja terveysalan ammattilaisten kanssa. Esitteen pääteema on terveys ja sitä käsitellään aihetta laajasti. Esimerkiksi erilaiset krooniset alkoholihaitat kuten mielenterveysongelmat, maksakirroosi sekä syrjäytyminen sekä toisaalta alkoholin kertahaitat kuten keskushermostoa lamaava vaikutus sekä alkoholimyrkytys mainitaan alkoholia ja terveyttä käsiteltäessä.

Alkoholipoliittisen suunnittelun ja tiedotuksen tuottamien esitteiden kuten *Kilokamppailu* sekä *Allergia ja alkoholi* osalta esitteet luokitellaan alkoholivalistusesitteiden lisäksi

terveyskasvatusaineistoihin, joita on jaettu eri terveystalveluiden yksiköissä¹²⁴. *Diabetes ja alkoholi* -esitettä ei tähän joukkoon varsinaisesti lueta, mutta mikäli esite olisi julkaistu myöhemmin, se todennäköisesti luokiteltaisiin sisältönsä puolesta terveyskasvatusaineistoksi. Yhteistyössä tehdyt alkoholi- ja terveyskasvatusesitteet ovat merkkejä tulevasta muutoksesta kohti sosiaali- ja terveysministeriön ohjaamaa sekä Stakesin ja kansalaisjärjestöjen tuottaman alkoholivalistuksen aikakautta. Näissä esitteissä alkoholinkäyttö esiintyy energiasisällöltään korkeana nautintoaineena, joka saattaa johtaa lihomiseen tai estää laihtumisen. *Kilokamppailu* nostaa esiin myös suoranaiset alkoholin aiheuttamat sairaudet. *Allergia ja alkoholi* -esitteessä näkökulma puolestaan on alkoholijuomien sisältämissä allergeeneissä, jotka voivat tulla alkoholinkäyttäjälle yllätyksenä ja aiheuttaa vaivoja alkoholin itsensä aiheuttamien haittojen ohessa.

Nuoriin ja ensisijaisesti nuorten vanhempiin vedotaan terveysteeman kautta melko dramaattisesti *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?* -esitteessä. Harkitsematottomat seksisuhteet kasvattavat sukupuolitautien riskiä. Nuorten alkoholinkäytön välttämisen puolesta vedotaan myös muistuttamalla että: ”Myös abortilla voi olla ikävät seuraukset nuoren psyykeen.”¹²⁵ Näin vakavia aiheita esiin nostamalla halutaan aivan ilmeisesti herätellä vanhempia toimimaan nuorten terveyden hyväksi.

Terveysteeman käsittely elää alkoholivalistusesitteissä ja muuttuu pelottelevasta kuvastosta kohti maltillisempaa asian käsittelyä. Valistajat lakkaavat kuvailemasta palavia maksoja ja muita kauhistuttavia oireita ja siirtyvät tarjoamaan alkoholin käyttämisen mahdollistavaa tietoa esim. diabeetikoille tai allergiaoireista kärsivälle kuluttajalle.

6.4. Alkoholin vaikutus käyttäytymiseen

Kirkas ja pimeä -esitteen runoissa humalassa toilailevien nuorten kohtaloilla yritetään vedota joko suoraan tai epäsuorasti nuoriin osoittamalla, kuinka alkoholin käyttö johtaa todennäköisesti kiusallisiin ja jopa hengenvaarallisiin tilanteisiin, joiden muisteleminen myöhemmin selvin päin ei ole mieltä ylentävää tai edes mahdollista. Vastaavasti kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen aikana tuotetuissa *Hup-pelissa* ja *Repussa kilisee* -

¹²⁴ Valtiopäivät, 1994, Asiakirjat B2. Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholilojen kehityksestä vuonna 1993. 5, 24, 29–33.

¹²⁵ *Toisit sä mullekin viinipullon äiti?*, 1990. 17.

esitteessä vedotaan nuoren juomarin valintojen myötä aiheutuviin muutoksiin käytöksessä sekä toisaalta humalaisen käyttäytymisen aiheuttamiin seurauksiin. Tällaisia seurauksia voivat olla esimerkiksi pään sisäinen moraalinen tuska toilailusta tai esimerkiksi katumus humalassa koetun huonon seksikokemuksen takia.

Myös Toisit sä mullekin viinipullon äiti? -esitteessä vedotaan nuoren raittiin elämäntavan puolesta viittaamalla harkitsemattomiin seksisuhteisiin, sekä niistä mahdollisesti seuraaviin sukupuolitauteihin. Kännissä koheltaminen voi vaikuttaa negatiivisesti nuoren itsetuntoon sekä minäkuvaan. Porukassa tapahtuvan alkoholin vauhdittaman töpeksimisen seurauksena puolestaan voi olla ilkivaltaa ja rikoksia, joihin ei varmasti syyllistyttäisi ilman alkoholin päihdyttävää vaikutusta. Koulunkäynnin ja opiskelun kärsiminen alkoholinkäytön seurauksena ei sekään ole toivottava nuoren elämässä toivottava suunta.

6.5. Alkon oman monopoliaseman perusteleminen

Alkon itsensä asettamaa valistustavoitetta eli sen oman monopoliaseman perustelua ilmenee useammassa valistusesitteessä. Kuluttaja- ja haittavalistuksen tuottamassa *Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipolitiikka Suomessa* -esitteessä alkoholipolitiikkaa ja Alkon roolia siinä tuetaan ja esitellään. Samalta ajanjaksolta peräisin oleva *Mitä haittaa on alkoholista* -esite ottaa puolestaan kantaa alkoholipolitiikan toteuttamiseen todeten Alkon olevan Suomessa alkoholipolitiikan käytännön toteuttaja.

Toisit sä mullekin viinipullon äiti? -esite on puolestaan kuluttajavalistuksen ja alkoholitiedotuksen aikakaudella tuotettu välillisen nuorisovalistuksen esite, jossa Alkon asemaa korostetaan suhteessa vanhahtavaan raittiusliikkeen tuottamaan materiaaliin. Pääsääntöisesti suoraan nuorille tarkoitetuissa esitteissä kuten *Repussa kilisee* ja *Uudet kuviot – tsemppiä!* ei kuitenkaan oteta kantaa Alkon monopoliaseman puolesta. *Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa* -esitteen viimeisessä artikkelissa puolustetaan suomalaista alkoholilainsäädäntöä ja suomalaista alkoholin myyntiin ja anniskeluun liittyvää ikäraja järjestelmää. Alko mainitaan artikkelissa, mutta vain lyhyesti toteamalla, että Alko ei myy väkeviä alkoholijuomia alle 20-vuotiaille. Muuten artikkeli keskittyy laajemmin alkoholia koskeviin ikärajiin esimerkiksi Yhdysvalloissa, Venäjällä tai Japanissa. Suorat kannanotot Alkon monopolijärjestelmän puolesta vaikuttaisivatkin olevan enemmän tutkimusajanjakson vanhempien valistusesitteiden piirre.

7. Valistuksesta tiedotukseen – Alkon nuorisovalistus

Alkon tuottama alkoholivalistus ja ajatus valistamisesta kehittyi vuosina 1985–1995 ja sulautui ainakin nimellisesti osaksi Alkon tiedotusta ennen Alkoholiyhtiön monopolien hajottamista ja valistusvastuun siirtymistä eteenpäin toisille toimijoille.

Alkon harjoittama alkoholipolitiikka näkyi esitteissä seisahtuneena alkoholimyytteihin tukeutuvana vakuutteluna ja sittemmin ajanmukaisina sekä aikaan sidottuina perusteluina, kuten EY-jäsenyyden lähestyessä heränneenä kansalaisuuskasvatuksena. Alkoholimyyteistä ei irtisanouduttu täysin, mutta pohdinnan herättäminen on syrjäyttänyt pelottelun ja tilastojen tuputtamisen tutkimusajankohdan loppua kohti liikuttaessa. Alkon valistusyksiköiden käsissä kansainvälisyysteema kehittyi tarkasteltavana ajanjaksona kohti Eurooppa-keskeistä alkoholivalistusta, jolla on yhtymäkohtia kulttuurikasvatukseen. Edelleen kuitenkin muistutetaan suomalaisille tyypillisistä alkoholinkäytön riskeistä ja liikkäytöstä.

Alko yksiköineen otti nuoret kohderyhmäkseen haittavalistuksen myötä. Nuoret ovat olleet joko mahdollisia, välillisiä tai varsinaisia kohteita alkoholivalistukselle. Valistusmateriaalit eivät ole uusi keksintö, mutta niiden muodot alkavat monipuolistua haittavalistuksen aikana. Alko on hyödyntänyt saatavilla olevaa teknologiaa ja käyttänyt sitä valistusmateriaaliensa keinona. Alkon tuottamat esitevalistusmateriaalit noudattavat pääsääntöisesti alkoholivalistuksen kaavaa, jossa valistetaan ylhäältä alaspäin. Useimmissa alku- ja keskivaiheen esitteissä nuorille itselleen ei anneta suunvuoroa. Nuoria kyllä puhutellaan, ja uudempien esitteiden kieli alkaa tapaila rennompaa ja puhekielisempää ilmaisua verrattuna faktaesitteiden kuivakkaan tietosisältöön. Silti alkoholinkäyttöön ei suhtauduta rennosti, vaan alkoholin haittavaikutukset säilyvät valistusmateriaaleissa.

Pelit ovat valistusmateriaalina jossain nuorille ja aikuisille suunnattujen materiaalien välissä. Nuoret voivat olla peleissä pelattavina hahmoina, kuten *Hup-pelissa*. Kuitenkin esimerkiksi *Selvä peli* sulkee alkoholilaskureista nuoret käytännössä ulkopuolelle, koska laskurit eivät toimi luotettavasti alle 16-vuotiaille. Nuoret voivat pelata peliä, mutta suoraa samaistumispintaa ei ole, kuten ei ole monissa esitteissäkään. *Hup-peli* on poikkeus valistuspelien joukossa sen nuoren päähenkilön sekä alkoholin käyttömahdollisuuksia nuorten keskuudessa kuvaavien tilanteidensa ansiosta. Muissa peleissä mahdollisuutta ottaa esimerkiksi kaverin tarjoamasta taskumatista huikka sekä seurata vierestä, miten käy, ei ole.

Promillessa ja *Selvä pelissä* valistus on tietoisuuden ja alkoholiin liittyvän lisääntyneen tietoisuuden varassa. Pelaajan tulisi ymmärtää laskettuaan virtuaalimaailmassa juomiensa alkoholiannosten avulla, kuinka hän myös tosielämässä humaltuu, ja sen mukaan muovata omaa alkoholinkäyttöään. Täyttä pelien samaistumispotentiaalia ei hyödynnetty *Hup-pelin* jälkeen vaan Alkoholipoliittisen suunnittelun parissa on selvästi tehty valinta jatkaa alkoholilaskuria muistuttavalla abstraktimmalla pelillä.

Tutkimusmateriaalin perusteella on jokseenkin mahdotonta arvioida sitä, onko Alkon valistustoiminta ollut vain imagon kiillottamista tai jonkinlainen PR-temppu. Siihen tämä tutkimus ei toisaalta pyrikään. Alkon valistustoiminnasta voidaan kuitenkin todeta, että se on ollut pitkäaikaista ja monimuotoista eikä yhteistyökumppanien määrässä saati materiaalien laadussa ole pihistelty.

Alko on valistustoimintansa aikana pyrkinyt sekä vastaamaan alkoholista kiinnostuneiden tiedonjanoon valistusesitteidensä ja tietokonepeliensä kautta. Yhtiö on hyödyntänyt suomalaisen alkoholivalistuksen kestoteemoja kuten kansainvälisyyttä, terveyttä ja perhettä materiaaleissaan. Niiden ohella Alko on myös pyrkinyt toteuttamaan omia valistustavoitteitaan, joskin esimerkiksi Alkon oman aseman suora tukeminen esitteiden avulla on vähentynyt tutkimusajanjakson loppua kohti tultaessa. Nuorison valistusesitteistä tällaista tukemista ei löydy juuri ollenkaan.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Arkistolähteet:

Hotelli- ja ravintolamuseon arkisto

Alko Kuluttaja/Haittavalistusesitteet 1980-l. III 1/3

Hyödyllisiä tietoja alkoholista, 1984. Oy Alko Ab – Alkoholivalistus.

Mitä haittaa on alkoholista, 1985. Alko – Alkoholivalistus

Mikä on kohtuus? Mikä jo liikaa?, 1986. Oy Alko AB – Haittavalistus.

Alkoholin kulutus, alkoholihaitat ja alkoholipoliittikka Suomessa, 1986. Oy Alko AB – Haittavalistus.

Kaikki mitä olet aina halunnut tietää alkoholista, 1987. Oy Alko AB – Haittavalistus.

Mitä juot sitä olet eli lihottaako alkoholi?, 1987. Oy Alko AB – Haittavalistus, Suomen Kuntourheiluliitto ry. Alkoholitieto -sarja.

Kirkas ja pimeä, 1988. Oy Alko AB – Haittavalistus.

13 tapausta Haraldin elämästä, 1988. Oy Alko AB – Haittavalistus. Alkoholitieto -sarja.

Diabetes ja alkoholi, 1989. Oy Alko AB – Haittavalistus, Diabetesliitto ja Diabeteskeskus.

Alko Kuluttaja/Haittavalistusesitteet 1990-luku 2000-luku III 1/3

Toisit sä mullekin viinipullon äiti?, 1990. Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu.

Repussa kilisee, 1991. Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu.

Me ollaan uutta uljasta Eurooppaa, 1993. Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus.

Uudet kuviot – tsemppiä!, 1993. Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus.

Selvä peli -tietokonepeli, sekä asennusohje, 1993. Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus.

Kilokamppailu, 1993. Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus, Suomen kuntourheiluliitto.

Allergia ja alkoholi, 1994. Oy Alko Ab – Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus, Allergialiitto.

Aineistoluettelo, 1996. Alko-Yhtiöt – Alkoholipoliittinen suunnittelu ja tiedotus.

Raittius-, Tapakasvatus ym. Esitteitä III 3:2

Suomen Pelimuseo, Vapriikki

Hup-peli, Alkon haittavalistusyksikkö & Tietotoimisto Erkki Haaramo, virtuaalipeli. 1988.

Promille, Alkon haittavalistusyksikkö & Tietotoimisto Erkki Haaramo, virtuaalipeli. 1989.

Painetut lähteet:

Eduskunta

Vuoden 1986 valtiopäivät - Asiakirjat B1 Kertomukset 1–12.

Oy Alko AB:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1985.

Vuoden 1987 valtiopäivät - Asiakirjat B1 Kertomukset 1–12.

Oy Alko AB:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1985.

Vuoden 1988 valtiopäivät - Asiakirjat B1 Kertomukset 1–12.

Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1987.

Vuoden 1989 valtiopäivät - Asiakirjat B2 Kertomukset 1–12.

Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1988. 14.

Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi.

Vuoden 1990 valtiopäivät - Asiakirjat B2 Kertomukset 12–19.

Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1989. Kertomus no 14.

Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi.

Vuoden 1991 valtiopäivät - Asiakirjat B2 Kertomukset 10–15.

Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1990. Asiakirjat B2. Kertomus no 10.

Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä sekä niistä toimenpiteistä joihin alkoholiyhtiö on mainittuna vuonna ryhtynyt alkoholilain 5 §:ssä ja keskioluesta annetun lain 4 §:ssä määritellyn tarkoituksen toteuttamiseksi.

Vuoden 1992 valtiopäivät - Asiakirjat B2 Kertomukset 12–16.

Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1991. Kertomus no 12.

Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1991.

Vuoden 1993 valtiopäivät - Asiakirjat B2 Kertomukset 1–17.

Valtioneuvoston kertomus päihdeolojen kehityksestä vuonna 1992. Kertomus no 12.

Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1992.

Vuoden 1994 valtiopäivät - Asiakirjat B2 Kertomukset 9–13.

Valtioneuvoston kertomus eduskunnalle päihdeolojen kehityksestä vuonna 1993 sekä niistä toimenpiteistä, joihin on ryhdytty ja suunniteltu ryhdyttäväksi päihteiden käytöstä aiheutuvien haittojen ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi.

Liite: Nuorten päihteidenkäytön ehkäisyn tehostamisohjelma vuonna 1993.

Liite. Oy Alko Ab:n hallintoneuvoston kertomus alkoholiolojen kehityksestä vuonna 1993.

FINLEX

Alkoholilaki 459/1968,

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/kumotut/1968/19680459>, luettu viimeksi 7.5.2024.

Alkoholilaki 1143/1994,

<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1994/19941143#Pidp447330688>, luettu viimeksi 7.5.2024.

Laki alkoholilain muuttamisesta 252/1987,

<https://finlex.fi/fi/laki/alkup/1987/19870252>, luettu viimeksi 5.6.2024.

Laki päihdeolojen kehitystä koskenvan kertomuksen antamisesta eduskunnalle 254/1987, <https://finlex.fi/fi/laki/alkup/1987/19870254>, luettu viimeksi 5.6.2024

Laki alkoholilain 36 ja 40 § muuttamisesta 1281/1995,

<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1995/19951281>, luettu viimeksi 10.5.2024.

Helsingin Sanomat

Kanerva, Arla, Määttänen Juuso, ”Palkittu runoilija Ilpo Tiihonen on kuollut”, 9.6.2021. Nettilehti, <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000008040466.html>, luettu viimeksi 5.6.2024.

Luostarinen, Heikki, ”Klaus Weckroth 1955–2021”. 24.4.2021. Nettilehti, <https://www.hs.fi/muistot/art-2000007937022.html>, luettu viimeksi 5.6.2024.

Heureka

Vuosikertomus 2021, <https://heureka.s3.eu-west-1.amazonaws.com/wp-content/uploads/2022/03/29142025/HeurekaVuosikertomus2021RGB96dpi.pdf>, luettu viimeksi 10.5.2024.

MikroBitti

11/1988

Sosiaali- ja terveysministeriö

Alkoholihallinnon muutos vuonna 1995 ja sen vaikutusten arviointi. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä, 2000:6, Helsinki, 2000.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, THL

Alkoholinkäytön haitat muille kuin käyttäjille, Alkoholit, tupakka ja riippuvuudet. 2019.

<https://thl.fi/fi/web/alkoholi-tupakka-ja-riippuvuudet/alkoholi/alkoholihaitat/alkoholinkayton-haitat-muille-kuin-kayttajille>,

luettu viimeksi 20.4.2020.

Valtiovarainministeriö

Alkoholiverotus, Vastualueet. 2019. <https://vm.fi/alkoholiverotus>, luettu viimeksi 20.4.2020.

Tutkimuskirjallisuus:

Aapola, Sinikka, Kaarninen, Mervi, *Nuoruuden vuosisata – Suomalaisen nuoruuden vuosisata*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 2003.

Ahlström Salme. *Nuoret alkoholin käyttäjinä: Seurantatiedot 1977–1993*, Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki, 1994.

Chapman, Adam, *Digital Games as History: How Videogames Represent the Past and Offer Access to Historical Practice*. Routledge Advances in Game Studies, Routledge, 2016.
http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=cookie,ip,uid&db=nlebk&AN=1233819&site=ehost-live&scope=site&authtype=sso&custid=s4778523&ebv=EB&ppid=pp_iii, luettu viimeksi 23.2.2020.

Edwards, Griffith ym. *Alkoholipolitiikka ja yhteinen hyvä*. 1996, Oy Edita Ab. Alkuperäisteos: *Alcohol Policy and the Public Good*, 1994. Oxford University Press. Suomentaja: Leevi Lehto.

Hemánus, Pertti. ”Alkoholi, valistus ja kampanjat”, *Alkoholipolitiikka* vol. 46: 192–199, 1981.
<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/128460/ap-1981-4-hemanus.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, luettu viimeksi 5.6.2024.

Hentilä, Jorma, ”Alko valistajana”, *Alkoholipolitiikka* 55:1, 1990. 1.

Hentilä, Jorma, ”Alko luopuu tutkimuksesta ja valistuksesta”, *Alkoholipolitiikka* 60:3, 1995. 145–146.

Häikiö, Martti, *Alkon historia*. Otava, 2007.

Karlsson, Thomas, Kotovirta, Elina, Tigerstedt, Christoffer, Warpenius, Katariina, *Alkoholi Suomessa Kulutus, haitat ja politiikkatoimet*. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Taitotalo Print One, Helsinki, 2013.

Kuorikoski, Juho, *Sinivalkoinen pelikirja – Suomen pelialan kronikka 1984–2014*. Munakka: Fobos, 2014.

Mäkelä, Pia, Härkönen, Janne, Lintonen, Tomi, Tigerstedt, Christoffer, Warpenius, Katariina, *Näin Suomi juo – Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL), 2018.

Mäkelä, Pia & Österberg, Esa, *Alkoholinkäyttö Suomessa*. Päihdelinkki, 21.3.2013. <https://paihdelinkki.fi/fi/tietopankki/tietoiskut/alkoholi/alkoholinkaytto-suomessa>, luettu viimeksi 18.11.2019.

Pekkala, Junno, Manninen, Jouko, Nieminen, Tuula & Nylund, Marjukka, "Valistus alkoholipoliittisena keinona", *Alkoholipoliitikka* Vol. 46, 1981. 157–160.

Peltonen, Matti, *Viinapäästä kolerakauhuun*. Hanki ja jää Oy, Hakapaino Oy. Helsinki, 1988.

Peltoniemi, Teuvo, Voipio, Martti, *Alkoholi ja yhteiskunta*. Otava: Helsinki, 1983.

Rannanpiha, Joni-Tatu, *Pikselitissit – Suomalaisten pelaajien suhtautuminen videopelien naiskuvan muuttuminen 1980- ja 1990-luvuilla*. Tampereen yliopisto, Historian Pro gradu -tutkielma. Tampere, 2019.

Raisamo, Susanna; Pere, Lasse; Lindfors, Pirjo; Tiirikainen, Mikko; Rimpelä, Arja (2011) *Nuorten terveystapatutkimus 2011: Nuorten tupakkatuotteiden ja päihteiden käyttö 1977–2011*, <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/72108>, luettu viimeksi 6.6.2024.

Raitasalo, Kirsimarja, Huhtanen, Petri, Miekkala, Mari. *Nuorten päihteiden käyttö Suomessa 1995–2015 – ESPAD-tutkimuksen tulokset*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL), 2015. <http://www.julkari.fi/handle/10024/129809>, luettu viimeksi 18.11.2019.

Rimpelä, Arja, Lintonen, Tomi, Pere, Lasse, Rainio, Susanna, Rimpelä, Matti. *Nuorten terveystapatutkimus 2001: Tupakoinnin ja päihteiden käytön muutokset 1977–2001*. Tampereen yliopisto, terveystieteen laitos & Stakes, 10/2002. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/75599/Aiheita10-2002.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, luettu viimeksi 15.2.2024.

Rutter, Jason, Bryce, Jo, *Understanding Digital Games*, London: Sage Publications, 2006.
<https://ebookcentral.proquest.com/lib/tampere/reader.action?docID=334602&ppg=84>,
luettu viimeksi 18.5.2024.

Soikkeli, Markku, Salasuo, Mikko, Puuronen, Anne & Piispa, Matti, *Se toimii sittenkin – kuinka päihdevalistuksesta saa selvää*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Verkkojulkaisuja 85, 2015.
http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/se_toimii_sittenkin.pdf, luettu viimeksi 18.11.2019.

Suominen, Jaakko, Saarikoski, Petri, Reunanen, Markku, *Digitaalisen kilpapelaamisen esihistoriaa Suomessa 1980-luvulta 1990-luvun puoliväliin*, 2018. Teoksessa Koskimaa, Raine, Arjoranta, Jonne, Friman, Usva, Mäyrä, Frans, Sotamaa, Olli, Suominen, Jaakko Pelitutkimuksen vuosikirja 2018, 5–34.
[https://acris.aalto.fi/ws/portalfiles/portal/30472163/Digitaalisen kilpapelaamisen esihistoriaa Suomessa 1980 luvulta 1990 luvun puoliv liin.pdf](https://acris.aalto.fi/ws/portalfiles/portal/30472163/Digitaalisen_kilpapelaamisen_esihistoriaa_Suomessa_1980_luvulta_1990_luvun_puoliv_liin.pdf), luettu viimeksi 18.5.2024.

Tigerstedt, Christoffer (toim.), *Nuoret ja alkoholi*. Alkoholi- ja huumeututkijain seura & Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 75. 2007.

Virtanen, Matti, *Valistuksen virittävyys. Kohtuus on olemassa -kampanja Alkon politiikan osana*. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste no 147/1981, Oy Alko Ab, 1981.

Warsell, Leena, *Perikato vai uuden alku? Alkon purku 1990-luvulla*. Stakesin tutkimuksia 153, Gummerus, 2005.

Warsell, Leena, "Tavaran säätelystä sosiaali- ja terveyspolitiikkaan? Alkoholivalistus ja suomalainen alkoholimonopoli", *Yhteiskuntapolitiikka* 63, 1998:5–6.
<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/101601/985warsell.pdf?sequence=1>,
luettu viimeksi 29.4.2024.

Warsell, Leena, "Yhteiskunnallisen alkoholitutkimuksen alkumetrit", *Yhteiskuntapolitiikka* 77, 2012:1. 88–94.

<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/110600/warsell.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, luettu viimeksi 7.5.2024.

Whitton, Nicola, *Digital Games and Learning: Research and Theory*, Oxford: Routledge, 2014.
https://web-p-ebSCOhost-com.libproxy.tuni.fi/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzc0ODM2NF9fQU41?sid=632ae604-0dc7-41fe-830c-b5fa5ec630f6@redis&vid=0&format=EB&lpid=lp_67&rid=0, luettu viimeksi 18.5.2024.

Weckroth, Klaus, "Miten minusta tuli hullu?" *Yhteiskuntapolitiikka* 65, 2000:5. 434-439.
<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/100797/005weckroth.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, luettu viimeksi 5.6.2024.